

Monitor Middelengebruik en Zwangerschap 2023

Middelengebruik van vrouwen en hun partners
vóór, tijdens en na de zwangerschap

Inleiding

In deze factsheet presenteren we de meest recente cijfers over het middelengebruik van vrouwen en partners vóór, tijdens en na de zwangerschap in Nederland. Deze cijfers komen uit de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap (MMZ) die in 2023 voor de vierde keer in Nederland is uitgevoerd. Voor dit onderzoek heeft een representatieve steekproef van 1.844 vrouwen met jonge kinderen (jonger dan 2 jaar) op het consultatiebureau een korte vragenlijst ingevuld over hun middelengebruik vóór, tijdens en na de zwangerschap. Deze methode was vergelijkbaar met de MMZ uit 2016, 2018 en 2021.¹⁻³

Om te zien of er de afgelopen zeven jaar veranderingen hebben plaatsgevonden, hebben we het middelengebruik van vrouwen en hun partner in 2023 vergeleken met dat van vrouwen en hun partner in 2016. Ook maken we een vergelijking met de voorgaande meting in 2021. Lees [hier](#) meer over de methode en methodologische kanttekeningen van de MMZ.

Wat bedoelen we met 'significant'?

In deze factsheet wordt een verschil tussen twee groepen beschreven als het in dit onderzoek statistisch significant is ($p < 0,05$). Het is dan heel waarschijnlijk dat er in de bevolking ook echt een verschil is tussen deze groepen. De kans dat het verschil per toeval is gevonden, is dan namelijk kleiner dan 5%. Soms zijn er in deze factsheet verschillen tussen groepen te zien die statistisch niet significant zijn. Deze verschillen kunnen op basis van toeval in de deelnemers van dit onderzoek zijn ontstaan. Omdat we dus niet weten of deze verschillen daadwerkelijk in de bevolking bestaan, moeten deze verschillen met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

Tegelijkertijd met de MMZ is ook een onderzoek uitgevoerd naar de mentale gezondheid van vrouwen vóór, tijdens en na de zwangerschap. Wil je hier meer over weten? Lees dan [deze factsheet](#).

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

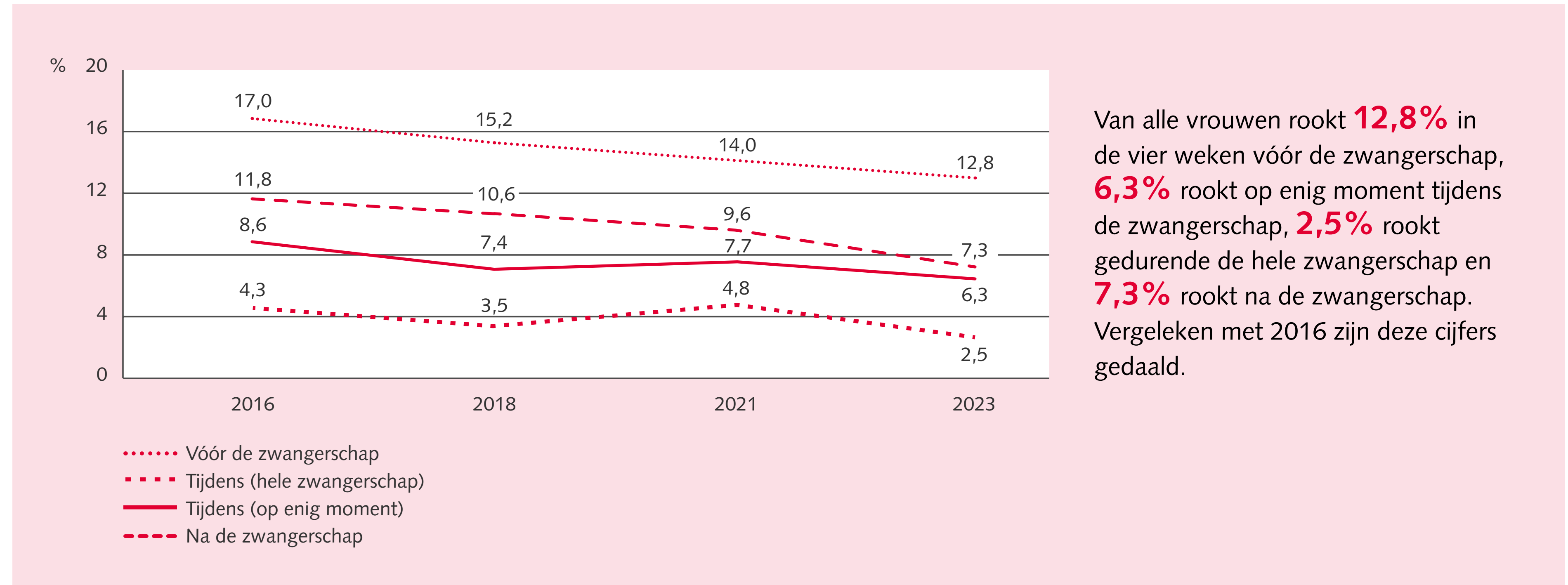
Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Middelengebruik van vrouwen rond de zwangerschap in 2023: Roken

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

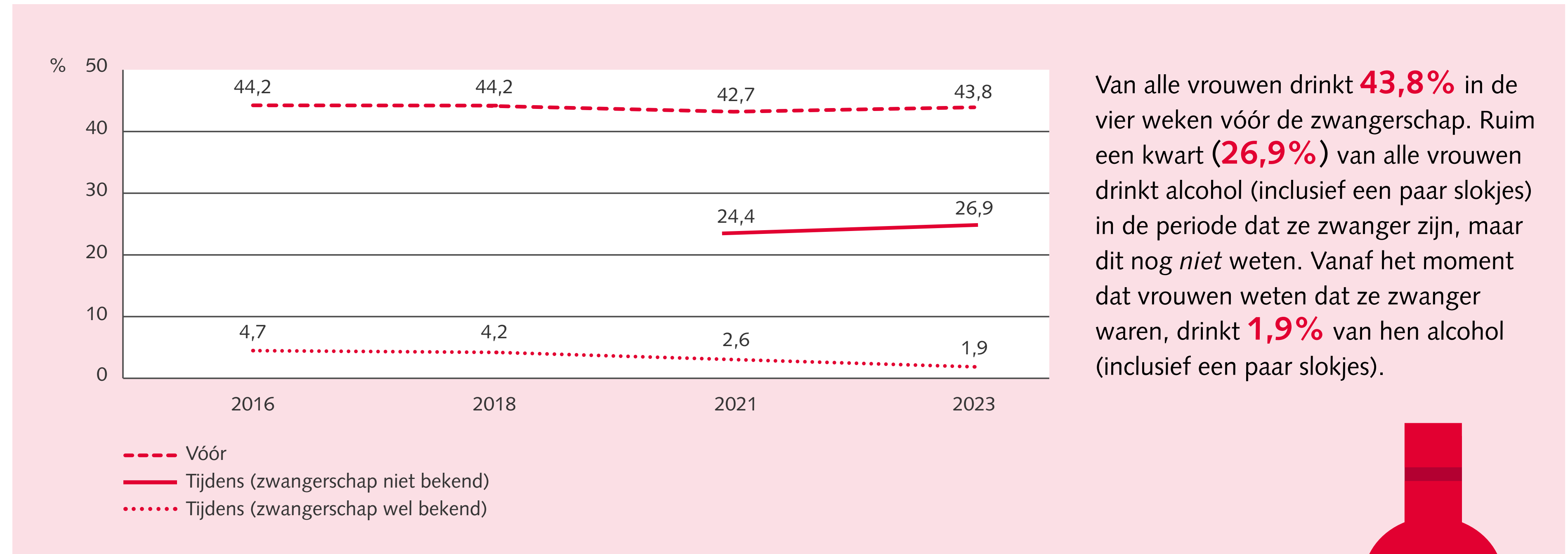
Achtergrond onderzoek

72,4% van de vrouwen die vóór of tijdens het eerste trimester roken, stopt na de positieve zwangerschapstest met roken.

Middelengebruik van vrouwen rond de zwangerschap in 2023: Alcohol

Van alle vrouwen drinkt **43,8%** in de vier weken vóór de zwangerschap. Ruim een kwart (**26,9%**) van alle vrouwen drinkt alcohol (inclusief een paar slokjes) in de periode dat ze zwanger zijn, maar dit nog *niet* weten. Vanaf het moment dat vrouwen weten dat ze zwanger waren, drinkt **1,9%** van hen alcohol (inclusief een paar slokjes).

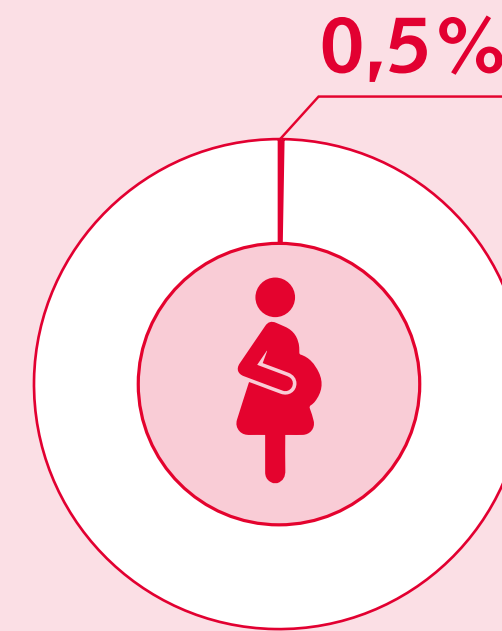
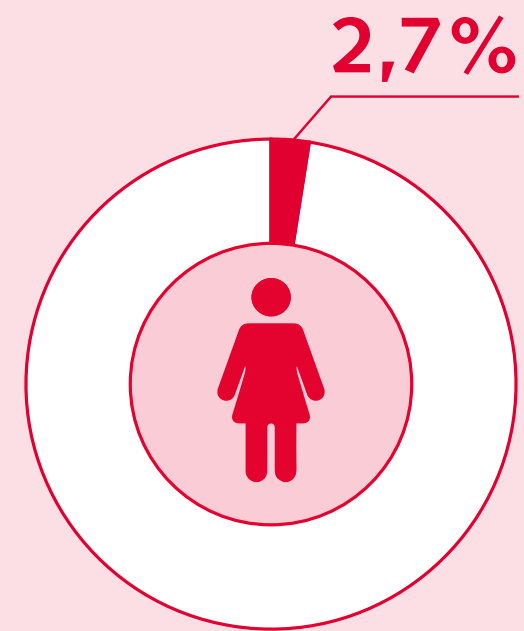
- Inleiding
- Samenvatting**
- Rookgedrag
 - Vóór, tijdens of na de zwangerschap
 - Verschillen tussen groepen
 - Partners
 - Stoppen met roken
 - Praten over stoppen en ondersteuning
 - Terugval
- Alcoholgebruik**
 - Vóór de zwangerschap
 - Tijdens de zwangerschap
 - Na de zwangerschap
- Drugs- en ander middelengebruik
- Achtergrond onderzoek

Van de vrouwen die borstvoeding geven, rapporteert **25,1%** dat ze gedurende die periode alcohol heeft gedronken. Dit is een toename vergeleken met 2021, toen dit **18,8%** was.

Middelengebruik van vrouwen rond de zwangerschap in 2023: Andere middelen

2,7% van de vrouwen gebruikt in de vier weken vóór de zwangerschap wiet of hasj. Tijdens de zwangerschap daalt dit naar **0,5%**.

0,7% van de vrouwen gebruikt een vape of e-sigaret als ze weten dat ze zwanger zijn.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

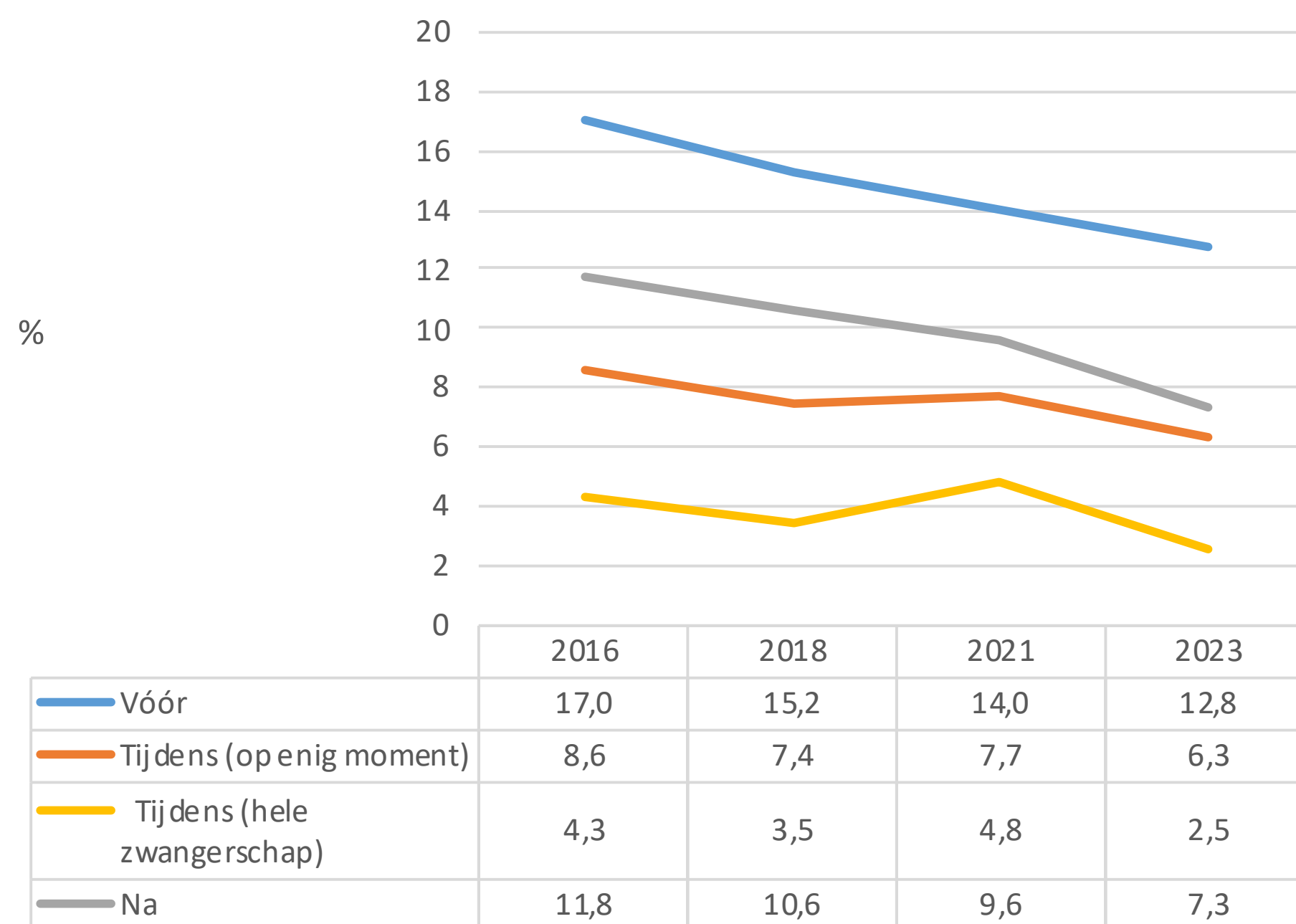
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen roken vóór, tijdens of na de zwangerschap? En verschilt dat met eerdere jaren?

Figuur 1. Roken vóór, tijdens en na de zwangerschap, naar onderzoeksjaar (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap gerookt. Tijdens (op enig moment): tijdens één of meerdere trimesters van de zwangerschap gerookt. Tijdens (hele zwangerschap): in alle trimesters van de zwangerschap gerookt. Na: in de vier weken vóór het onderzoek gerookt.

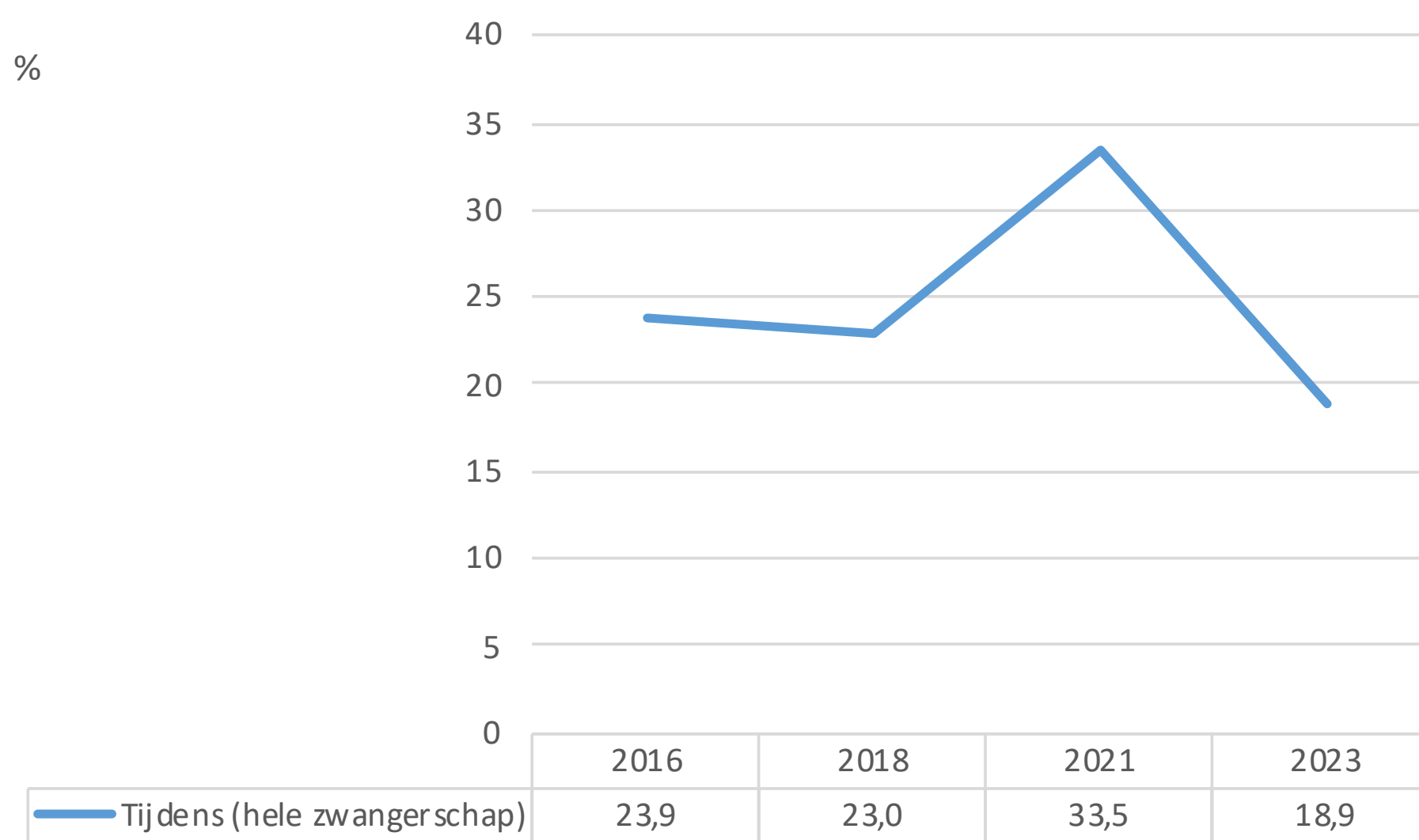
Uitleg:

- Van alle vrouwen rookt 12,8% in de vier weken vóór de zwangerschap. Tijdens de zwangerschap rookt 6,3% van alle vrouwen op enig moment en 2,5% rookt gedurende de hele zwangerschap. Na de zwangerschap rookt 7,3% van alle vrouwen.
- Van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken, wordt het vaakst in het eerste trimester gerookt (95,0%). Tijdens het tweede en derde trimester halveert dit percentage naar 48,7% en 45,5%.
- Van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken, rookt 24,4% minder dan één sigaret per dag, 56,7% rookt tussen de één en vijf sigaretten per dag en 18,9% rookt zes of meer sigaretten per dag.
- De afgelopen jaren is het percentage vrouwen dat rookt afgenomen. Vergeleken met 2016, roken in 2023 minder vrouwen vóór, gedurende de (hele) zwangerschap en na de zwangerschap. Vergeleken met 2021 is alleen roken tijdens de hele zwangerschap gedaald.

- Inleiding
- Samenvatting
- Rookgedrag
 - Vóór, tijdens of na de zwangerschap
 - Verschillen tussen groepen
 - Partners
 - Stoppen met roken
 - Praten over stoppen en ondersteuning
 - Terugval
- Alcoholgebruik
 - Vóór de zwangerschap
 - Tijdens de zwangerschap
 - Na de zwangerschap
- Drugs- en ander middelengebruik
- Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen roken vóór, tijdens of na de zwangerschap? En verschilt dat met eerdere jaren?

Figuur 2. Onder vrouwen die vóór de zwangerschap roken: roken gedurende de hele zwangerschap, naar onderzoeksjaar (%)

Noot. Tijdens (hele zwangerschap): in alle trimesters van de zwangerschap gerookt.

Uitleg:

- Bijna één op de vijf (18,9%) van de vrouwen die vóór de zwangerschap roken, rookt gedurende de hele zwangerschap. Dit is lager dan in 2021. Er lijkt in 2021 sprake te zijn geweest van een tijdelijke toename.

Wat betekenen de cijfers?

Het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt daalt, maar extra maatregelen blijven nodig

De nieuwe cijfers uit 2023 laten zien dat het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt de afgelopen jaren is gedaald. Dat is, vanwege de schadelijkheid van roken voor de vrouwen zelf en het (ongeboren) kind (zie pagina 8), een positieve verandering. Om deze verandering vast te houden, maar ook om de doelstelling van het Nationaal Preventie Akkoord (NPA) te behalen, is blijvende inzet nodig. De doelstelling van het NPA was namelijk dat in 2020 minder dan 5% van de vrouwen tijdens de zwangerschap rookt.⁴ In 2023 rookte 6,3% van de vrouwen op enig moment tijdens de zwangerschap en dus is dit doel nog niet gehaald. Om de ambitie van het NPA te behalen dat in 2040 0% van de zwangere vrouwen rookt⁴, lijkt de inzet van extra maatregelen dus nodig.

- Inleiding
- Samenvatting
- Rookgedrag
- Vóór, tijdens of na de zwangerschap
- Verschillen tussen groepen
- Partners
- Stoppen met roken
- Praten over stoppen en ondersteuning
- Terugval
- Alcoholgebruik
- Vóór de zwangerschap
- Tijdens de zwangerschap
- Na de zwangerschap
- Drugs- en ander middelengebruik
- Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen roken vóór, tijdens of na de zwangerschap? En verschilt dat met eerdere jaren?

Uit de nieuwe cijfers blijkt ook dat van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken, de grootste groep (95,0%) in het eerste trimester rookt. Tijdens het tweede en derde trimester halveert dit percentage naar 48,7% en 45,5%. Dit betekent dat het dus veel vrouwen lukt om tijdens de zwangerschap te stoppen met roken. Omdat roken tijdens het eerste trimester ook al veel negatieve gevolgen kan hebben (zie hieronder), is het belangrijk dat vrouwen stoppen met roken zodra zij een kinderwens hebben en zwanger proberen te worden.

Wil je weten wat de risico's zijn als vrouwen vóór, tijdens of na de zwangerschap roken? Bekijk dan onderstaande factsheets en infographics:

- Factsheet [Rookvrij zwanger worden](#)
- Factsheet [Roken & Zwangerschap](#)
- Factsheet [Terugval in rookgedrag na de zwangerschap](#)
- Factsheet [Meeroken](#)
- Infographic [Meeroken door kinderen](#)
- Notitie [Derdehands rook](#)
- Infographic [Derdehands rook](#)

Vapen tijdens de zwangerschap

In 2023 rapporteerde 0,7% van de vrouwen dat zij een vape of e-sigaret hebben gebruikt toen ze wisten dat ze zwanger waren. In 2021 is alleen gevraagd naar het gebruik van de e-sigaret (zonder vaperen te benoemen). Toen gaf 0,3% van de vrouwen aan dit tijdens de zwangerschap te hebben gebruikt. Deze percentages kunnen niet goed met elkaar vergeleken worden vanwege de kleine aantallen en de veranderde vraagstelling. Maar het is duidelijk dat vaperen tijdens de zwangerschap nauwelijks voorkomt. Gezien de snelle ontwikkelingen op dit gebied is het wel belangrijk dat het de komende jaren goed in de gaten wordt gehouden.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

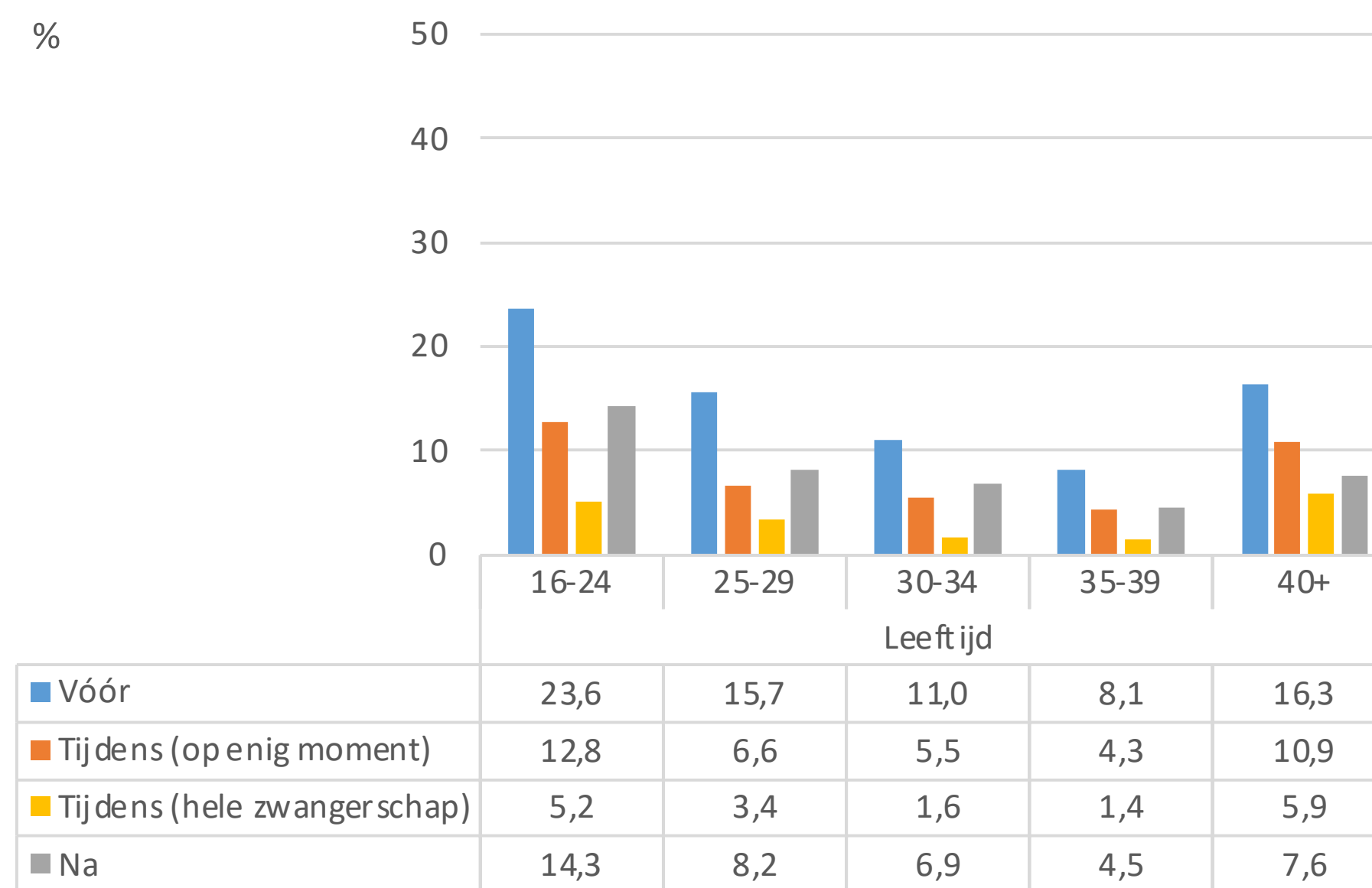
Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt naar ...

... leeftijdsgroep?

Figuur 3. Roken vóór, tijdens en na de zwangerschap, naar leeftijd (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap gerookt. Tijdens (op enig moment): tijdens één of meerdere trimesters van de zwangerschap gerookt. Tijdens (hele zwangerschap): in alle trimesters van de zwangerschap gerookt. Na: in de vier weken vóór het onderzoek gerookt.

Uitleg:

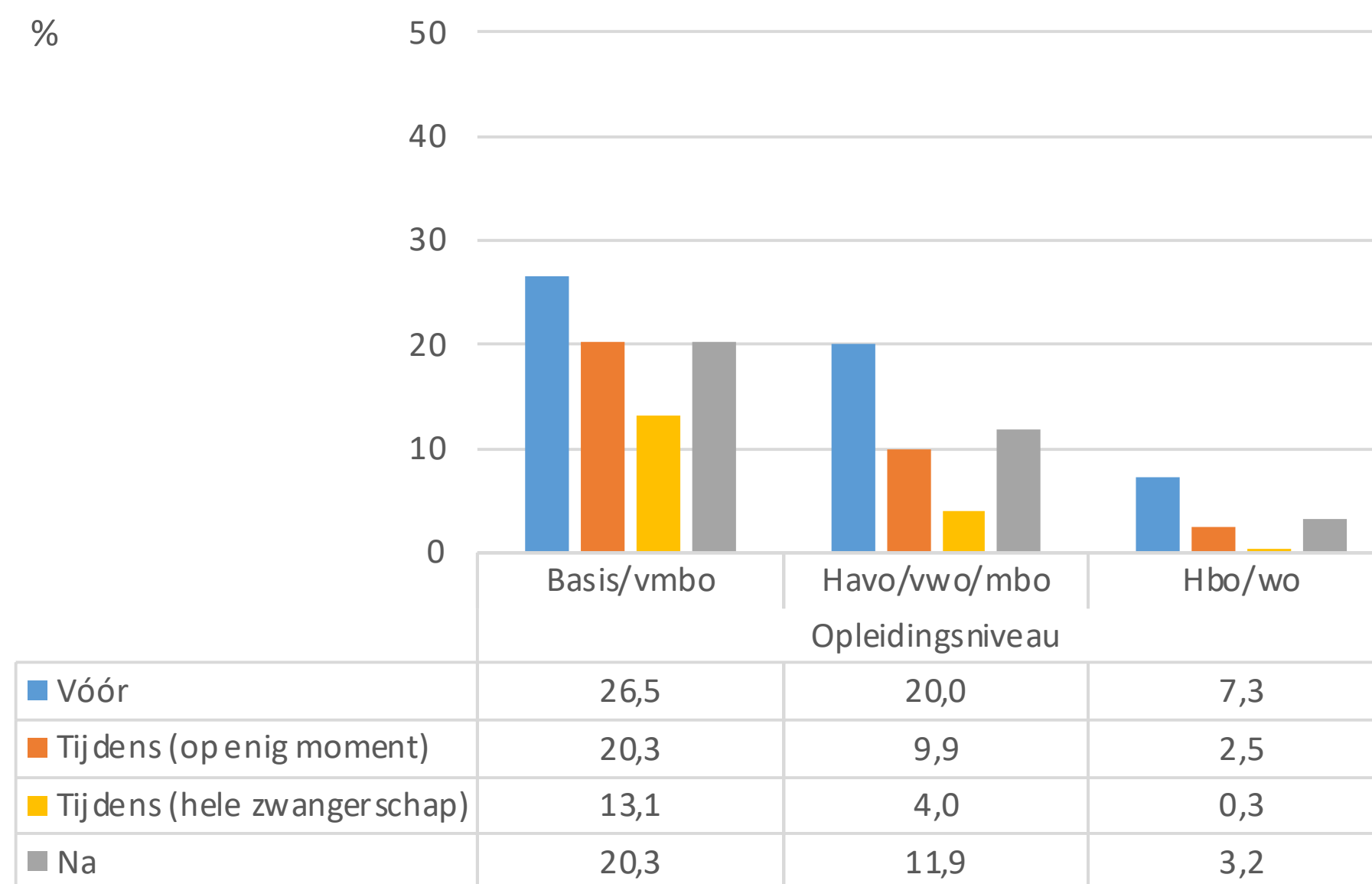
- Het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt is onder 16-24 jarigen het hoogst. Het roken lijkt daarna af te nemen tot 35-39 jaar en lijkt vanaf 40 jaar of ouder weer iets te stijgen.

- Inleiding
- Samenvatting
- Rookgedrag
 - Vóór, tijdens of na de zwangerschap
 - Verschillen tussen groepen
- Partners
- Stoppen met roken
- Praten over stoppen en ondersteuning
- Terugval
- Alcoholgebruik
 - Vóór de zwangerschap
 - Tijdens de zwangerschap
 - Na de zwangerschap
- Drugs- en ander middelengebruik
- Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt naar ...

... opleidingsniveau?

Figuur 4. Roken vóór, tijdens en na de zwangerschap, naar opleidingsniveau (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap gerookt. Tijdens (op enig moment): tijdens één of meerdere trimesters van de zwangerschap gerookt. Tijdens (hele zwangerschap): in elk trimester van de zwangerschap gerookt. Na: in de vier weken vóór het onderzoek gerookt.

Uitleg:

- Alle verschillen bij opleiding zijn significant. Roken vóór, tijdens en na de zwangerschap komt het vaakst voor onder vrouwen met een basis/vmbo opleiding, gevolgd door vrouwen met een havo/vwo/mbo opleiding. Vrouwen met een hbo of wo opleiding roken het minst vaak. Ook als we rekening houden met verschillende kenmerken, blijven we de relatie tussen roken en opleiding zien. Kenmerken zijn hier leeftijd, woonsituatie, migratieachtergrond en stedelijkheid.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

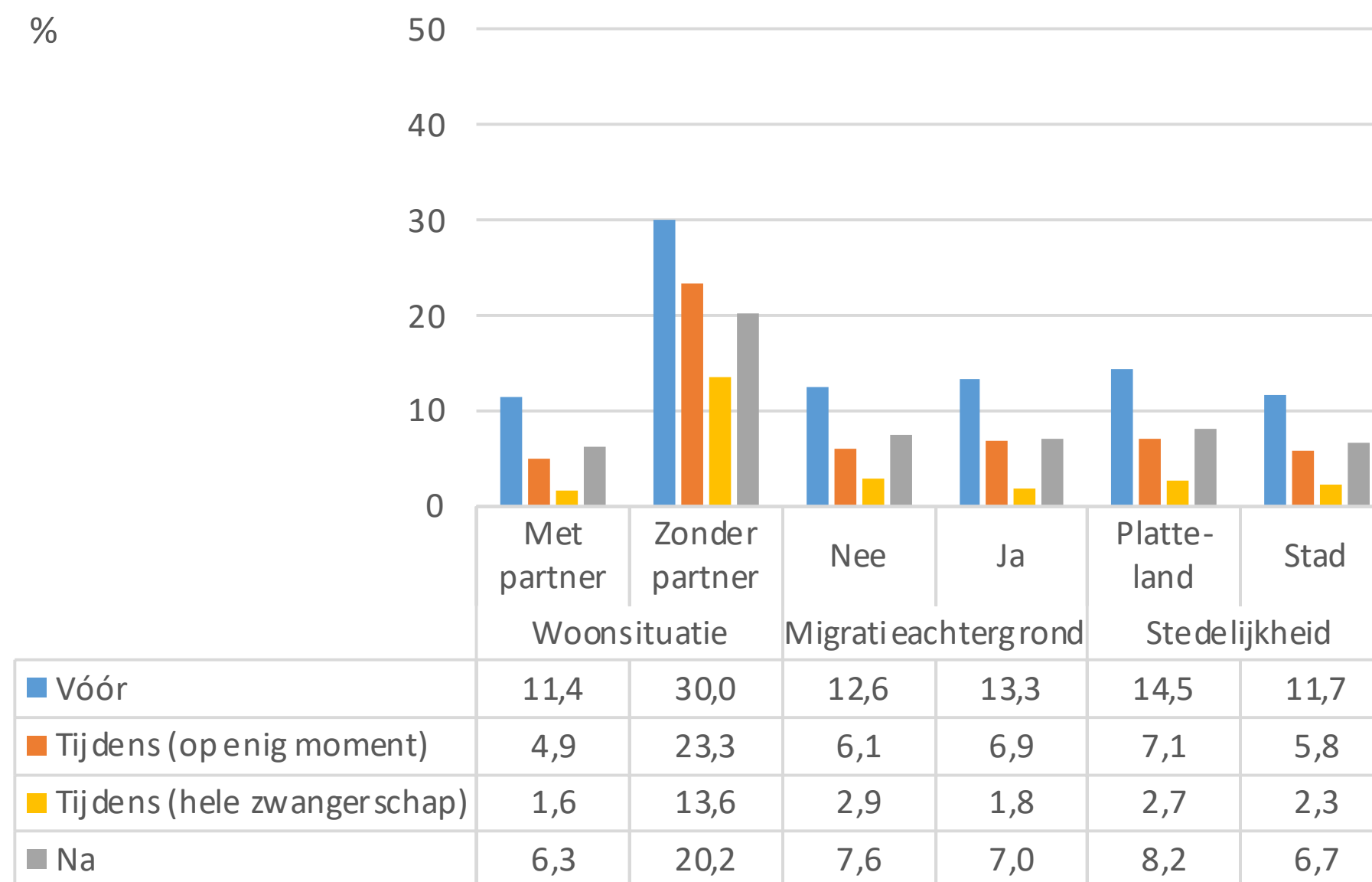
Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt naar ...

... woonsituatie, migratieachtergrond of stedelijkheid?

Figuur 5. Roken vóór, tijdens en na de zwangerschap, naar woonsituatie, migratieachtergrond en stedelijkheid (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap gerookt. Tijdens (op enig moment): tijdens één of meerdere trimesters van de zwangerschap gerookt. Tijdens (hele zwangerschap): in elk trimester van de zwangerschap gerookt. Na: in de vier weken vóór het onderzoek gerookt.

Uitleg:

- Vrouwen die niet met een partner samenwonen roken vaker vóór, tijdens of na de zwangerschap dan vrouwen die wel met een partner samenwonen. Als we rekening houden met verschillende kenmerken, blijven we de relatie tussen roken en woonsituatie zien. Kenmerken zijn hier leeftijd, opleiding, migratieachtergrond en stedelijkheid.
- Roken tijdens de hele zwangerschap komt iets minder vaak voor onder vrouwen met een migratieachtergrond dan onder vrouwen zonder een migratieachtergrond. Dit verschil is alleen significant als we ook rekening houden met andere verschillende kenmerken (leeftijd, opleiding, woonsituatie en stedelijkheid).
- Het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt is vergelijkbaar voor vrouwen die in de stad of op het platteland wonen.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt naar ...

Wat betekenen de cijfers?

Met name 16-24- jarige vrouwen roken relatief vaak vóór, tijdens of na de zwangerschap

Het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt is onder 16-24 jarigen hoger dan onder oudere leeftijdsgroepen. Hoewel 16-24 jarige vrouwen minder vaak zwanger zijn dan oudere leeftijdsgroepen⁵, laten deze cijfers wel zien dat het in preventieactiviteiten belangrijk is om rekening te houden met deze selecte groep. Aansluiting bij de belevingswereld van jonge vrouwen is hierbij van belang.

Vrouwen met een basis/vmbo of een havo/vwo/mbo opleiding roken nog steeds vaker rond de zwangerschap dan vrouwen met een hbo of wo opleiding

Net als eerdere jaren blijkt uit de nieuwe cijfers dat het percentage vrouwen dat vóór, tijdens of na de zwangerschap rookt hoger is onder de vrouwen met een basis/vmbo of havo/vwo/mbo opleiding dan onder vrouwen met een hbo of wo opleiding. Het gaat hierbij om substantiële verschillen tussen de drie opleidingsniveaus.

Het is belangrijk dat de groep vrouwen met basis/vmbo of een havo/vwo/mbo opleiding beter bereikt wordt met stoppen-met-roken begeleiding en dat deze begeleiding goed aansluit op hun behoeften.

Vrouwen zonder partner blijken vaker vóór, tijdens of na de zwangerschap te roken

De cijfers laten zien dat de percentages vrouwen die vóór, tijdens of na de zwangerschap roken hoger zijn bij vrouwen die niet met een partner samenwonen dan bij vrouwen die wel met een partner samenwonen. Het lijkt wenselijk dat zorgverleners bij alleenstaande vrouwen extra aandacht geven aan het bespreken van (stoppen met) roken.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

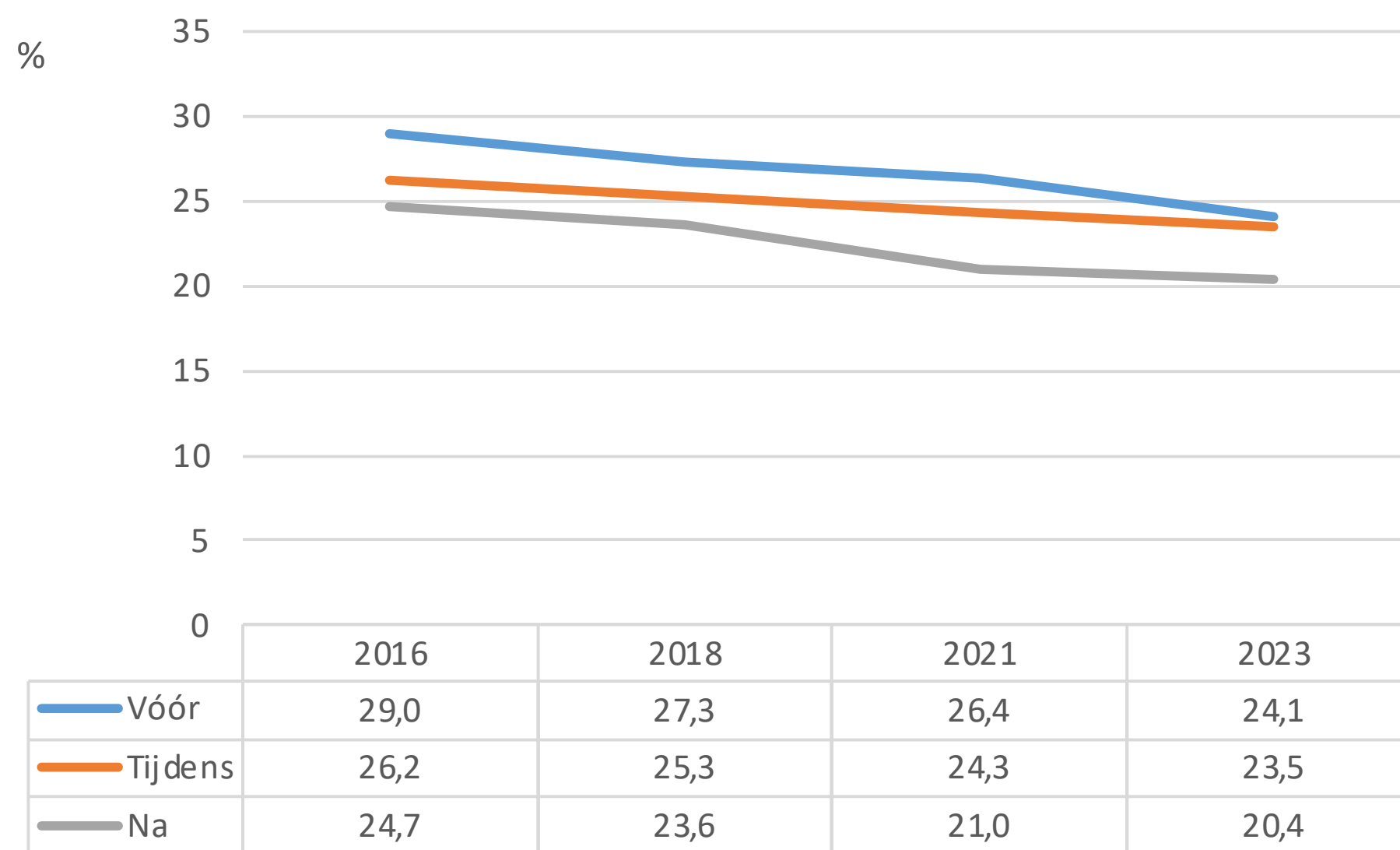
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel partners roken in 2023 vóór, tijdens of na de zwangerschap? En verschilt dat met eerdere jaren?

Figuur 6. Partners die vóór, tijdens of na de zwangerschap roken, naar onderzoeksjaar (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap gerookt. Tijdens: op enig moment tijdens de zwangerschap gerookt. Na: na de geboorte van het jongste kind gerookt.

Uitleg:

- Ongeveer een kwart van alle vrouwen geeft aan dat hun partner vóór (24,1%), tijdens (23,5%) of na (20,4%) de zwangerschap rookt.

- Van de partners die na de zwangerschap roken, is volgens de vrouwen ruim één derde van de partners (35,2%) na de zwangerschap minder gaan roken. De meeste partners zijn evenveel blijven roken (55,7%). Een relatief kleine groep partners is gestopt met roken (4,3%) of juist meer gaan roken (4,8%).
- Van de vrouwen die vóór, tijdens of na de zwangerschap roken, rookt ruim driekwart van de partners in dezelfde periode, namelijk: vóór (77,1%), tijdens (76,6%) of na (79,2%) de zwangerschap.
- Partners van vrouwen met een hbo of wo opleiding roken het minst vaak vóór (16,6%), tijdens (17,3%) of na (13,3%) de zwangerschap. Partners van vrouwen met een basis/vmbo opleiding roken het vaakst vóór (42,5%), tijdens (37,6%) of na (39,9%) de zwangerschap. Partners van vrouwen met een havo/vwo/mbo opleiding vallen hier tussenin (respectievelijk 34,4%, 32,4% en 29,9%), waarbij de verschillen niet overal significant zijn. Ook als we rekening houden met verschillende kenmerken, blijven we de relatie tussen roken en opleiding zien. Kenmerken zijn hier leeftijd, woonsituatie, migratieachtergrond en stedelijkheid.
- Ten opzichte van 2016 is het percentage partners dat vóór of na de zwangerschap rookt in 2023 gedaald. Het percentage partners dat tijdens de zwangerschap rookt is niet significant gedaald. Vergeleken met 2021 zijn de percentages in 2023 grotendeels gelijk.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel partners roken in 2023 vóór, tijdens of na de zwangerschap? En verschilt dat met eerdere jaren?

Wat betekenen de cijfers?

Het rookgedrag van partners vóór en na de zwangerschap daalt, maar nog steeds rookt ruim één op de vijf partners rond de zwangerschap

Ten opzichte van 2016 is het rookgedrag van partners vóór en na de zwangerschap gedaald. Deze daling heeft met name plaatsgevonden tot 2021 en is sindsdien vrijwel stabiel gebleven. In 2023 gaf ruim één op de vijf vrouwen aan dat hun partners rond de zwangerschap rookte. Dit betekent dat mannen beduidend vaker rond de zwangerschap roken dan vrouwen. Ook in de algemene bevolking wordt gevonden dat mannen vaker roken dan vrouwen.⁶ Vanwege de nadelige gezondheidsgevolgen voor het (ongeboren) kind (zie hiernaast), is het belangrijk dat er vanuit preventie meer ingezet wordt om de partners te bereiken, motiveren en toe te leiden naar stoppen-met-roken hulp. Dit belang wordt onderstreept door het sterke verband tussen het rookgedrag van partners en vrouwen rond de zwangerschap: vrouwen met een partner die rookt, roken vaker ook zelf rond de zwangerschap.⁷

Het rookgedrag van partners adresseren en hen begeleiden bij het stoppen met roken kan directe gezondheidswinst opleveren voor het kind en zal mogelijk ook samengaan met een verdere daling van het rookgedrag van de vrouwen zelf. Een groep waar dit misschien extra voor geldt zijn de vrouwen met een bo, vo of mbo opleiding. Zij hebben vaker een partner die rookt en roken ook vaker zelf vóór, tijdens of na de zwangerschap.

Wil je lezen wat de nadelige gevolgen zijn voor de gezondheid van vrouwen en kinderen en het verloop van de zwangerschap als partners roken? Bekijk dan onderstaande factsheets:

- Factsheet [Rookvrij zwanger worden](#)
- Factsheet [Roken & Zwangerschap](#)
- Factsheet [Terugval in rookgedrag na de zwangerschap](#)

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

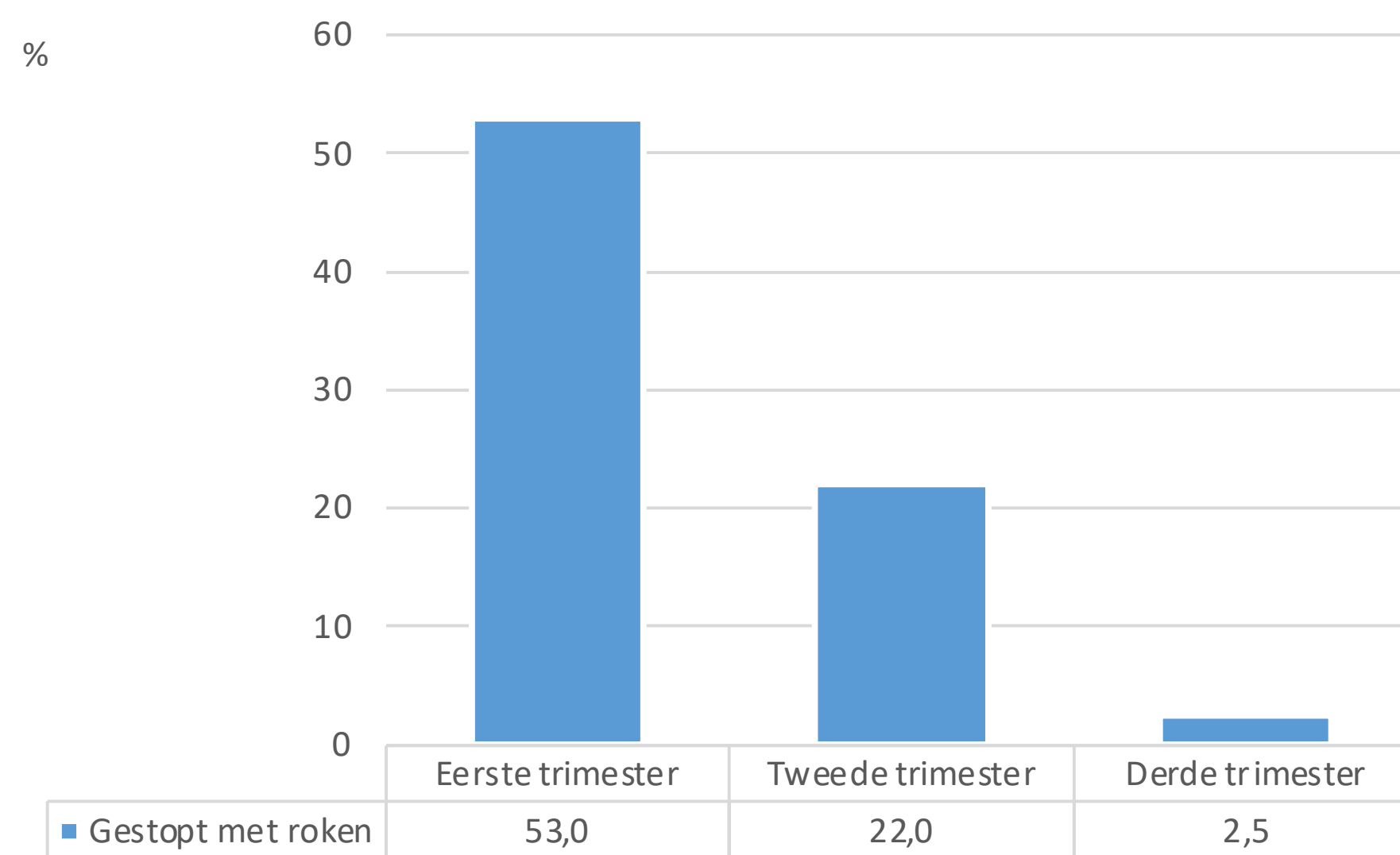
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen stoppen met roken vóór of tijdens de zwangerschap?

Figuur 7. Onder de vrouwen die in de vier weken vóór de zwangerschap roken: stoppen met roken naar trimester (%)

Uitleg:

- Van de vrouwen die ooit hebben gerookt en niet in de vier weken vóór de zwangerschap, is 25,0% met roken gestopt omdat ze zwanger willen worden.

- Van de vrouwen die in de vier weken vóór de zwangerschap roken, stopt 78,1% tijdens de zwangerschap (53,4% tijdens het eerste trimester, 22,2% tijdens het tweede trimester en 2,5% tijdens het derde trimester). Deze vrouwen blijven tot en met het einde van de zwangerschap gestopt.
- Van de vrouwen die in de vier weken vóór de zwangerschap roken en tijdens de zwangerschap succesvol stoppen (d.w.z. t/m het einde van de zwangerschap niet roken), rapporteert 96,6% één stoppoging (en is dus in één keer succesvol gestopt).
- Aan vrouwen die vóór of tijdens het eerste trimester van de zwangerschap roken, is gevraagd op welk moment ze precies stoppen met roken. Van deze groep vrouwen noemt 5,2% gestopt te zijn met roken toen ze zwanger probeerden te worden, 72,4% gestopt te zijn nadat ze een positieve zwangerschapstest hadden, 13,6% gestopt te zijn na de eerste afspraak met de verloskundige, gynaecoloog of huisarts, en 8,8% is op een ander moment gestopt.
- Van de vrouwen die de hele zwangerschap roken, heeft 69,9% een stoppoging van minimaal 24 uur gedaan.*
- Van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap stoppen met roken en een trimester gestopt blijven, valt 4,2% tijdens de zwangerschap weer terug.

* Dit percentage is gebaseerd op een kleine groep vrouwen en moet daarom met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen stoppen met roken vóór of tijdens de zwangerschap?

Wat betekenen de cijfers?

Veel vrouwen zijn gemotiveerd om tijdens de zwangerschap te stoppen met roken, bijna acht op de tien vrouwen lukt dit ook. De cijfers laten zien dat veel vrouwen gemotiveerd zijn om tijdens de zwangerschap te stoppen met roken. Zo stopt een grote meerderheid (78,1%) van de vrouwen succesvol met roken tijdens de zwangerschap. Bijna driekwart (72,4%) van de vrouwen die vóór of tijdens het eerste trimester roken blijkt na de positieve zwangerschapstest te stoppen met roken. Ook vrouwen die het niet lukt om tijdens de zwangerschap succesvol te stoppen met roken, lijken wel gemotiveerd te zijn om te stoppen. Zo lijkt ruim twee derde (69,9%) van de vrouwen die de hele zwangerschap roken (2,5% van alle vrouwen, [zie pagina 6](#)) één of meerdere stoppogingen te doen van minimaal 24 uur of langer. Hoewel dit laatste resultaat overeenkomt met het cijfer uit 2021, is het gebaseerd op een kleine groep vrouwen en moet het met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

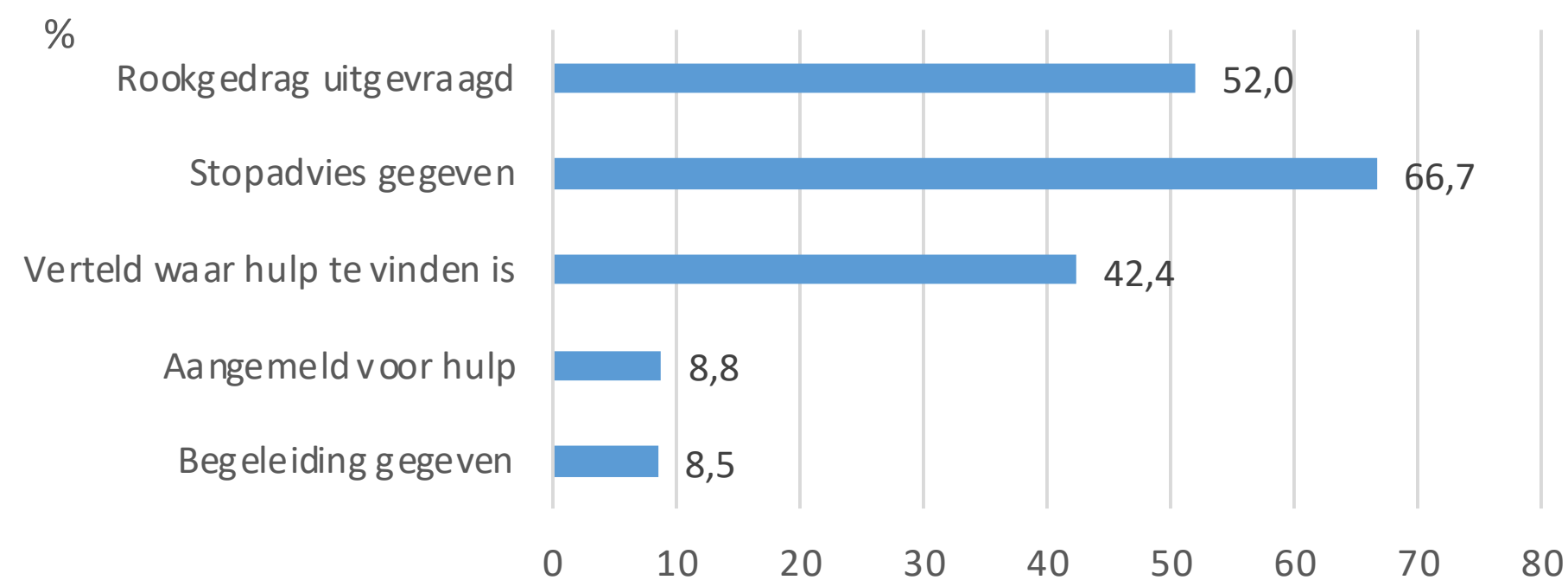
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen spreken met een zorgverlener over roken?

Figuur 8. Onder vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken en met een zorgverlener over stoppen met roken spreken: wat doet de zorgverlener? (%)

Uitleg:

- Bijna negen op de tien (85,8%) vrouwen verwacht dat zorgverleners roken tijdens de zwangerschap bespreken. De meerderheid (62,9%) van de vrouwen verwacht dat zorgverleners roken één keer bespreken, 19,0% verwacht dat zorgverleners het een paar keer bespreken en 3,8% van de vrouwen verwacht dat zorgverleners het bij (bijna) elke afspraak onder de aandacht brengt. Als vrouwen op enig moment tijdens de zwangerschap

roken is het beeld vergelijkbaar, alleen verwachten ze dan dat roken vaker besproken wordt.

- 46,6% van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken, herinnert zich dat zij tijdens de zwangerschap met een zorgverlener over stoppen met roken heeft gesproken.
- Van de vrouwen die op enig moment tijdens de zwangerschap roken en die tijdens de zwangerschap met een zorgverlener over roken spreken, rapporteert 52,0% dat een zorgverlener naar haar rookgedrag heeft gevraagd**, 66,7% geeft aan dat zij advies van een zorgverlener heeft gekregen om te stoppen met roken, 8,5% noemt dat zij begeleiding van een zorgverlener heeft gekregen bij het stoppen met roken, 42,4% rapporteert dat ze van een zorgverlener te horen heeft gekregen waar ze hulp kan krijgen bij het stoppen met roken en 8,8% geeft aan dat ze is verwezen naar stoppen-met-roken hulp.
- Een kwart (25,2%) van alle vrouwen kan zich herinneren dat ze met een zorgverlener gesproken hebben over tweedehandsrook voor kinderen. Ruim één op vijf (22,2%) rapporteert met een zorgverlener gesproken te hebben over derdehands rook.

** Dit resultaat moet met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. In principe geeft een zorgverlener namelijk alleen een stopadvies als de zorgverlener naar het rookgedrag van een vrouw heeft gevraagd. Bij deze vraag konden vrouwen meerdere antwoordopties aanvinken. Mogelijk heeft een deel van de vrouwen toch maar één antwoord gegeven (alleen de optie over het advies krijgen om te stoppen met roken).

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

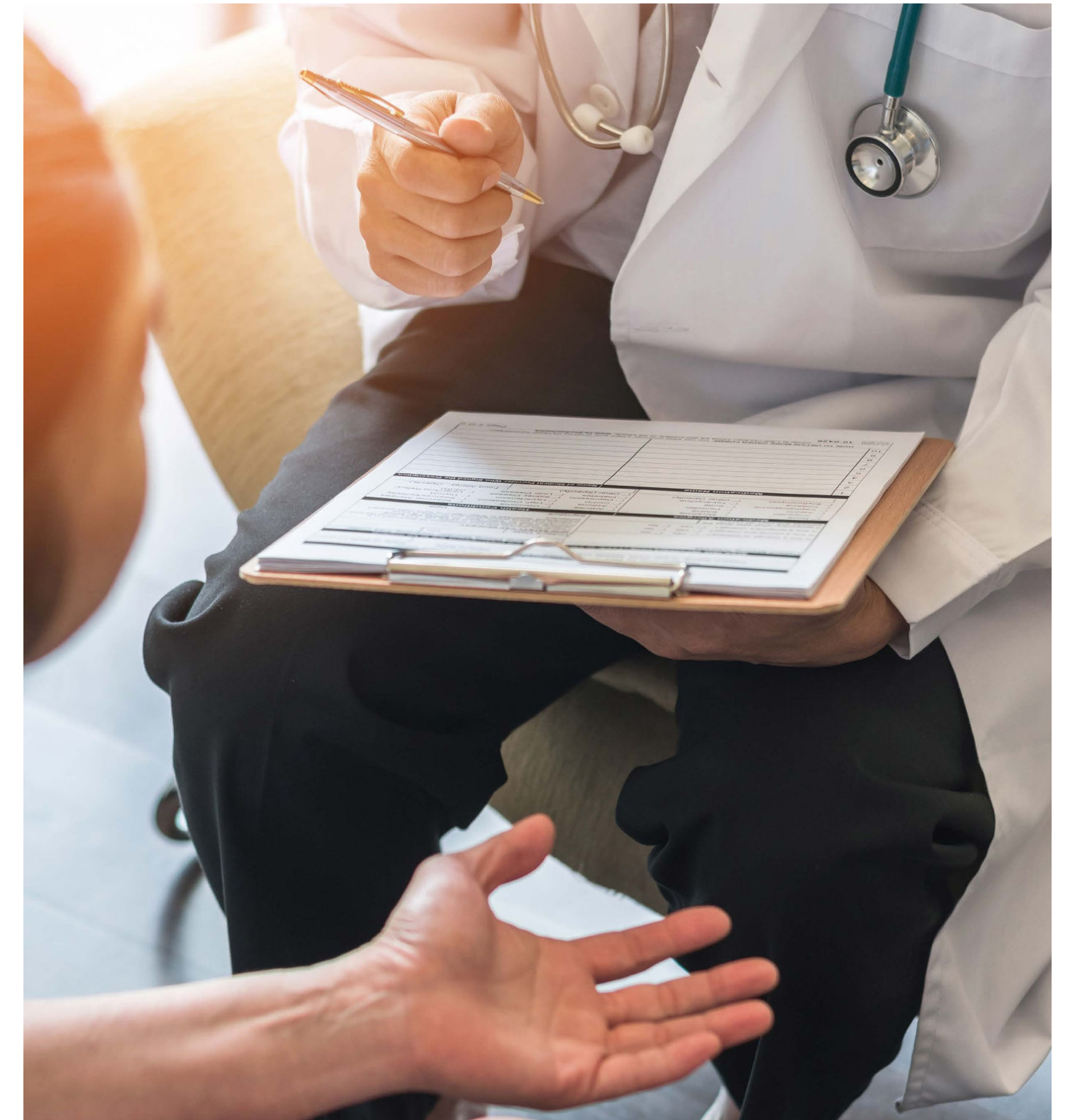
Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen spreken met een zorgverlener over roken?

Wat betekenen de cijfers?

Grote meerderheid van de vrouwen verwacht dat zorgverleners roken bespreken

Voor het eerst is uitgevraagd in hoeverre vrouwen verwachten dat hun zorgverlener het onderwerp roken bespreekt. De cijfers laten zien dat bijna negen op de tien vrouwen (85,8%) dit van hun zorgverlener verwacht. Ruim de helft (62,9%) van de vrouwen verwacht dat hun zorgverlener het onderwerp één keer aansnijdt. Als vrouwen roken verwachten ze dat hun zorgverlener het zelfs vaker bespreekt. Deze cijfers laten zien dat een grote groep (rokende) vrouwen ervoor open lijkt te staan om (meermaals) over het onderwerp roken te praten. Het is daarom belangrijk dat zorgverleners daadwerkelijk het gesprek voeren. Vanuit de Rookvrije Start kunnen zorgverleners diverse scholingen en praktische tools vinden die hen helpen om het gesprek over roken zo prettig mogelijk te voeren.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

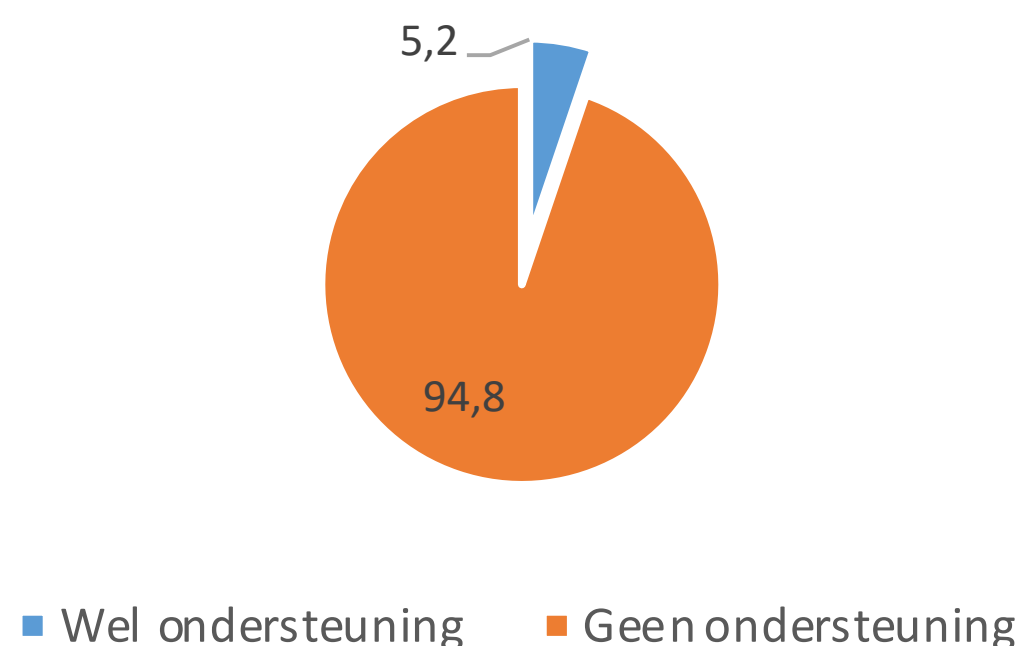
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen maken gebruik van stoppen-met-roken ondersteuning bij hun stoppoging tijdens de zwangerschap?

Figuur 9. Onder de vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap roken én een stoppoging doen: stoppen-met-roken ondersteuning bij een stoppoging (%)

Uitleg:

- Van alle vrouwen die vóór of op enig moment tijdens de zwangerschap roken én een stoppoging doen, maakt 5,2% gebruik van stoppen-met-roken ondersteuning.

Wat betekenen de cijfers?

Weinig vrouwen gebruiken stoppen-met-roken ondersteuning bij hun stoppoging tijdens de zwangerschap

De cijfers laten zien dat maar een kleine groep vrouwen stoppen-met-roken ondersteuning gebruikt bij hun stoppoging tijdens de zwangerschap. Vanwege het feit dat bijna acht op de tien vrouwen

tijdens de zwangerschap stopt met roken (en gestopt blijft t/m het einde van de zwangerschap; zie pagina 15), hoeft het niet erg te zijn dat maar zo weinig vrouwen gebruik maken van stoppen-met-roken ondersteuning. Blijkbaar lukt het veel vrouwen om zonder begeleiding te stoppen met roken.

Voor de vrouwen die het niet lukt om succesvol te stoppen met roken, is het belangrijk dat zij door zorgverleners worden verwezen naar erkende stoppen-met-roken begeleiders. Onderzoek laat namelijk zien dat ondersteuning bij een stoppoging de kans op een succesvolle stoppoging vóór, tijdens of na de zwangerschap verhoogt.^{8,9} Voor zorgverleners is het belangrijk om te weten welke stoppen-met-roken ondersteuning beschikbaar en geschikt is voor vrouwen rond de zwangerschap en hoe zij hen kunnen doorverwijzen naar een stoppen-met-roken coach. Zo biedt het programma Rookvrije Ouders zorgverleners de mogelijkheid om (toekomstige) ouders op een snelle en makkelijke manier te verwijzen naar de effectieve telefonische stoppen-met-roken coaching Rookvrije Ouders. Op de website Rookvrije Start is meer informatie te vinden over (verwijzen naar) effectieve hulp bij stoppen met roken voor vrouwen en partners vóór, tijdens en na de zwangerschap.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

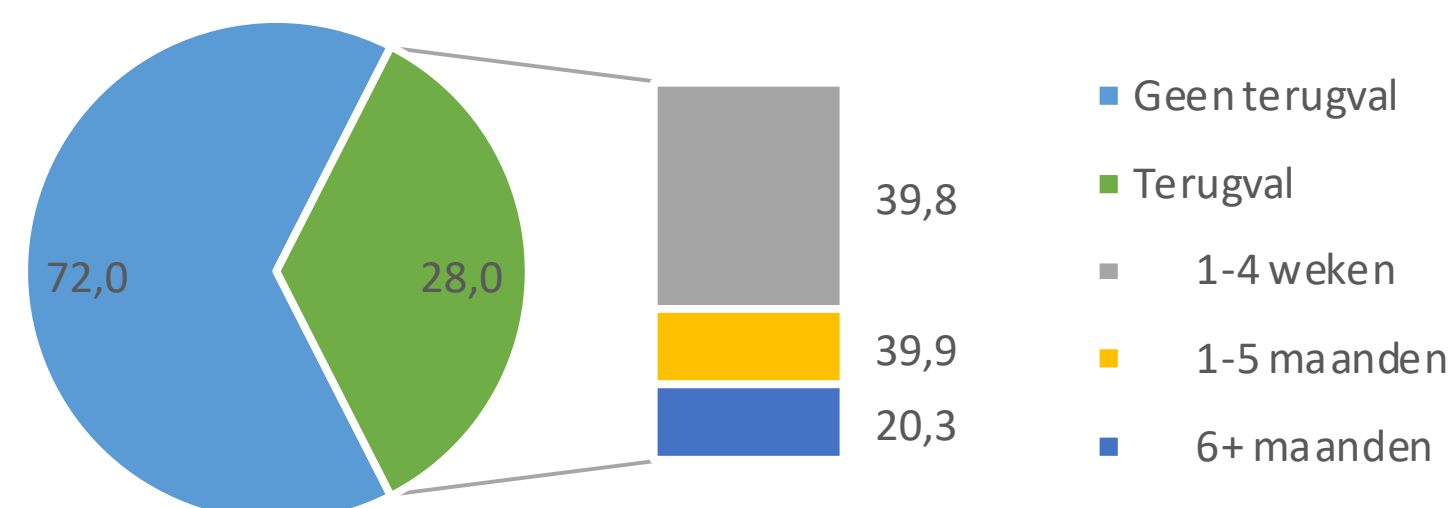
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap stoppen met roken vallen na de zwangerschap terug?

Figuur 10. Onder de vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap stoppen met roken: terugval en moment van terugval na de zwangerschap (%)

Uitleg:

- Van de vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap stoppen met roken en gestopt blijven tijdens de zwangerschap, valt 28,0% na de zwangerschap terug. Van deze groep vrouwen valt 39,8% binnen vier weken terug, 39,9% valt binnen de één en vijf maanden terug en 20,3% van de vrouwen valt na een half jaar of langer terug.
- Vrouwen die vóór de zwangerschap stoppen met roken vallen na de zwangerschap minder vaak terug in hun rookgedrag (10,9%) dan vrouwen die tijdens de zwangerschap stoppen (36,0%).
- Onder de vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap stoppen met roken en gestopt blijven tijdens de zwangerschap, is het percentage vrouwen dat na de zwangerschap weer begint met roken hoger wanneer hun partner na de zwangerschap rookt (43,6%) dan wanneer hun partner niet na de zwangerschap rookt (11,8%).

- Het percentage vrouwen dat tijdens de zwangerschap stopt met roken, maar na de zwangerschap terugvalt, lijkt sinds 2016 te dalen, maar dit verschil is niet significant (2016: 47,2%; 2018: 42,9%; 2021: 35,4%; 2023: 36%).

Wat betekenen de cijfers?

Ruim een kwart van de vrouwen die stopt met roken valt na de zwangerschap terug

Ruim een kwart (28,0%) van de vrouwen die vóór of tijdens de zwangerschap stopt met roken valt na de zwangerschap terug. Daarbij is het opvallend dat vrouwen die vóór de zwangerschap stoppen met roken minder vaak terugvallen na de zwangerschap dan vrouwen die tijdens de zwangerschap stoppen met roken. Het is belangrijk dat zorgverleners aan het einde en na de zwangerschap extra aandacht besteden aan terugvalpreventie als vrouwen vóór of tijdens de zwangerschap gestopt zijn met roken. Tevens onderstrepen de nieuwe cijfers het belang om vanuit preventie meer in te zetten op het rookgedrag van de partners, aangezien meer vrouwen terugvallen na de zwangerschap als hun partner rookt (zie ook pagina 13) en het rookgedrag van de partners ook negatieve gezondheidsgevolgen kan hebben voor het (ongeboren) kind (zie kader pagina 14).

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

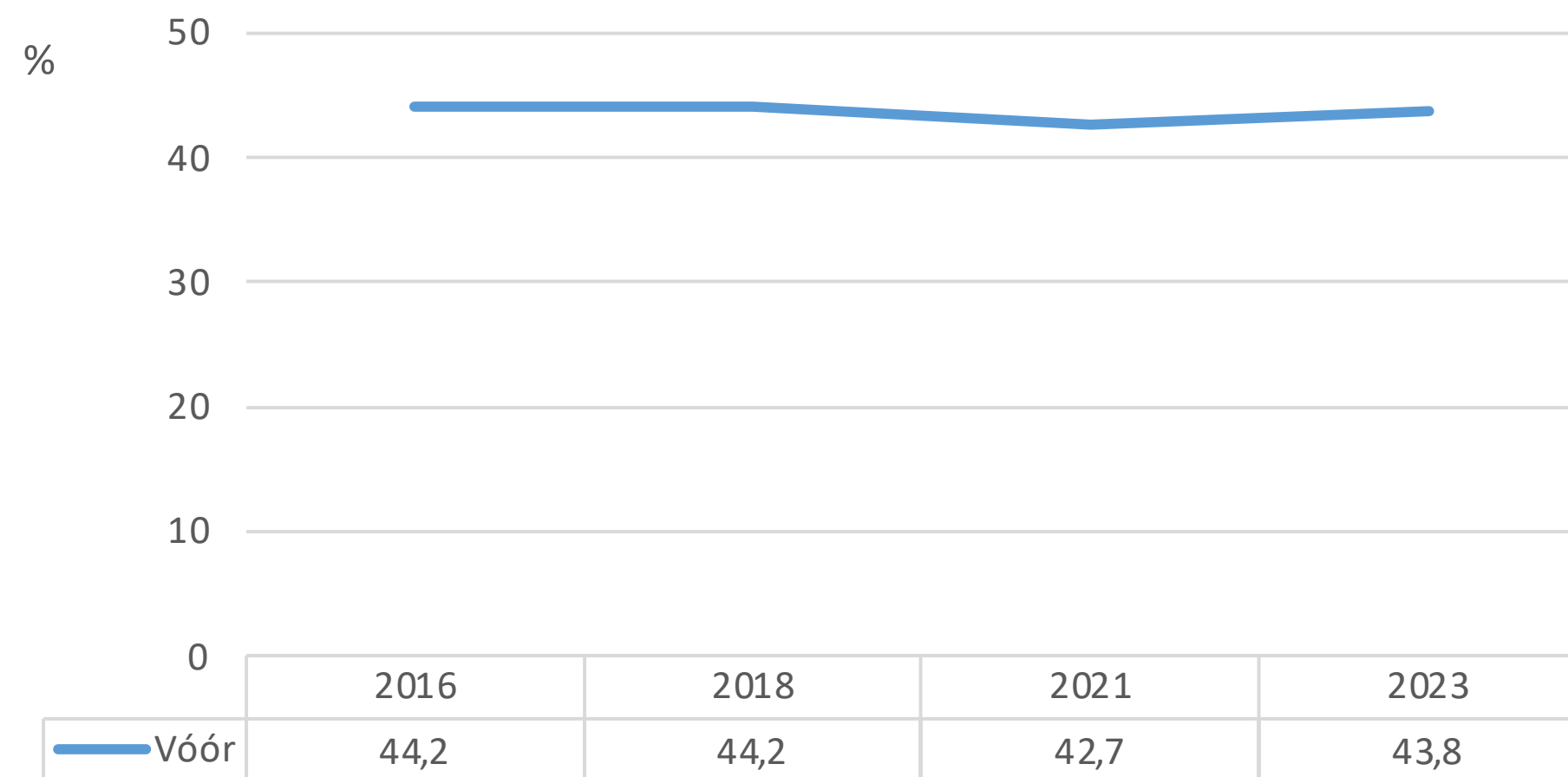
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken vóór de zwangerschap alcohol? En verschilt dat met eerdere jaren?

Figuur 11. Alcoholgebruik vóór de zwangerschap, naar onderzoeksjaar (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol gedronken.

Uitleg:

- Van alle vrouwen drinkt 43,8% in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol. Van deze groep vrouwen, drinkt 0,6% (bijna) dagelijks, 33,8% wekelijks, 48,8% drinkt 1 tot 3 keer in die vier weken en 16,8% drinkt alleen slokjes. Als vrouwen drinken, drinken zij op een dag gemiddeld twee glazen.
- Van de vrouwen die ooit alcohol hebben gedronken, stopt 33,2% met drinken omdat ze zwanger willen worden, 17,8% stopt al eerder of om een andere reden met drinken, 29,0% drinkt minder vanwege de zwangerschapswens en 20,1% drinkt niet minder vanwege de zwangerschapswens.
- Twee derde (64,8%) van de partners drinkt alcohol vóór de zwangerschap. Van de vrouwen die vóór de zwangerschap alcohol drinken, drinkt 90,6% van de partners in dezelfde periode.
- De afgelopen jaren schommelt het percentage vrouwen dat vóór de zwangerschap alcohol drinkt rond de 44%.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken vóór de zwangerschap alcohol? En verschilt dat met eerdere jaren?

Wat betekenen de cijfers?

Helft van de vrouwen past haar alcoholgebruik aan vanwege een zwangerschapswens, maar de nulnorm komt niet dichterbij

Ruim zes op de tien vrouwen (62,2%) passen het alcoholgebruik aan vanwege een zwangerschapswens. Dit is positief, maar de Gezondheidsraad adviseert de nulnorm: helemaal geen alcohol vóór, tijdens of na de zwangerschap.¹⁰ Deze nulnorm komt nog niet dichterbij. Uit de cijfers blijkt namelijk dat de afgelopen zeven jaar het alcoholgebruik van vrouwen vóór de zwangerschap vrijwel stabiel is gebleven. Ruim vier op de tien vrouwen (43,8%) drinken alcohol in de vier weken vóór de zwangerschap. Als vrouwen vóór de zwangerschap alcohol drinken, drinken ze gemiddeld twee glazen alcohol op een dag. Partners drinken beduidend vaker alcohol: bijna twee derde van de partners (64,8%) drinkt in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol. Deze cijfers laten zien dat alcoholgebruik in de maatschappij nog altijd gebruikelijk is. Voor (aanstaande) ouders kan het dan lastig zijn om niet te drinken als ze de kinderwens niet met de omgeving willen delen. Bovendien kan het soms langer duren voordat een zwangerschap tot stand komt. In die gevallen kan het ook lastiger zijn om niet te drinken.

Het is belangrijk om vanuit preventie meer in te zetten op het versterken van de nulnorm, ook in de periode vóór de zwangerschap. Alcoholgebruik in deze periode kan namelijk nadelige gevolgen hebben voor de vruchtbaarheid van man en vrouw, en mogelijk ook voor de ontwikkeling van het ongeboren kind.¹¹ In de praktijk is het niet altijd eenvoudig om de nulnorm te realiseren, omdat het in de Nederlandse maatschappij gebruikelijk is om alcohol te drinken en mensen niet altijd open willen zijn over hun kinderwens. Betere verspreiding van informatie over de mogelijke negatieve gevolgen van alcoholgebruik vóór de zwangerschap kan mannen en vrouwen helpen om geen alcohol te drinken. Zorgverleners kunnen hierover het gesprek aangaan met mensen die een kinderwens hebben. Ten slotte kunnen landelijke campagnes en activiteiten helpen alcoholgebruik minder normaal te maken (bijv. de bewustwordingscampagne 'Op je gezondheid' en de IkPas uitdaging). Als in de maatschappij alcoholgebruik minder normaal wordt, kan dit ook effect hebben op het alcoholgebruik vóór de zwangerschap.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

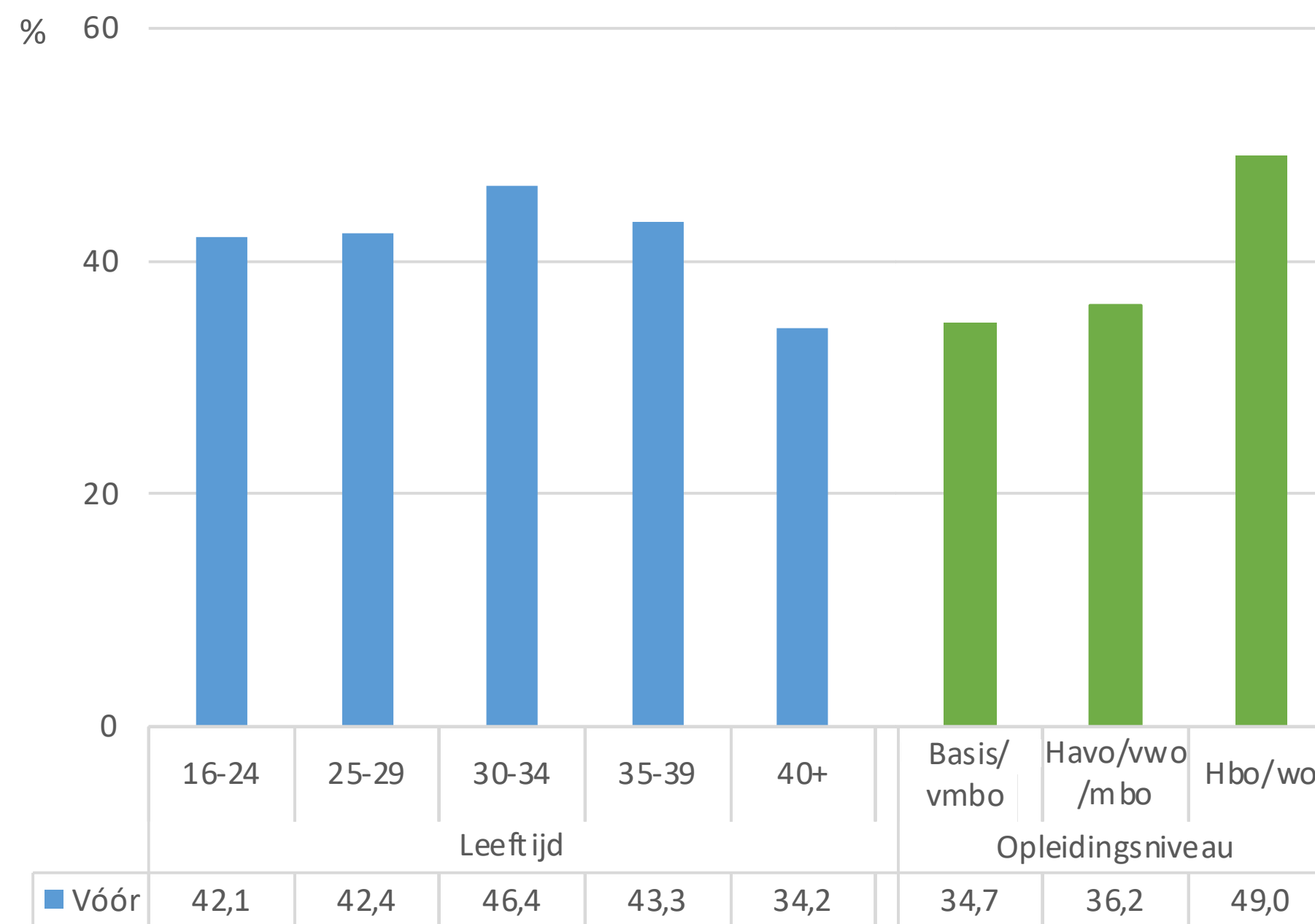
Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór de zwangerschap alcohol drinkt naar ...

... leeftijdsgroep en opleidingsniveau?

Figuur 12. Alcoholgebruik vóór de zwangerschap, naar leeftijd en opleidingsniveau (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol gedronken.

Uitleg:

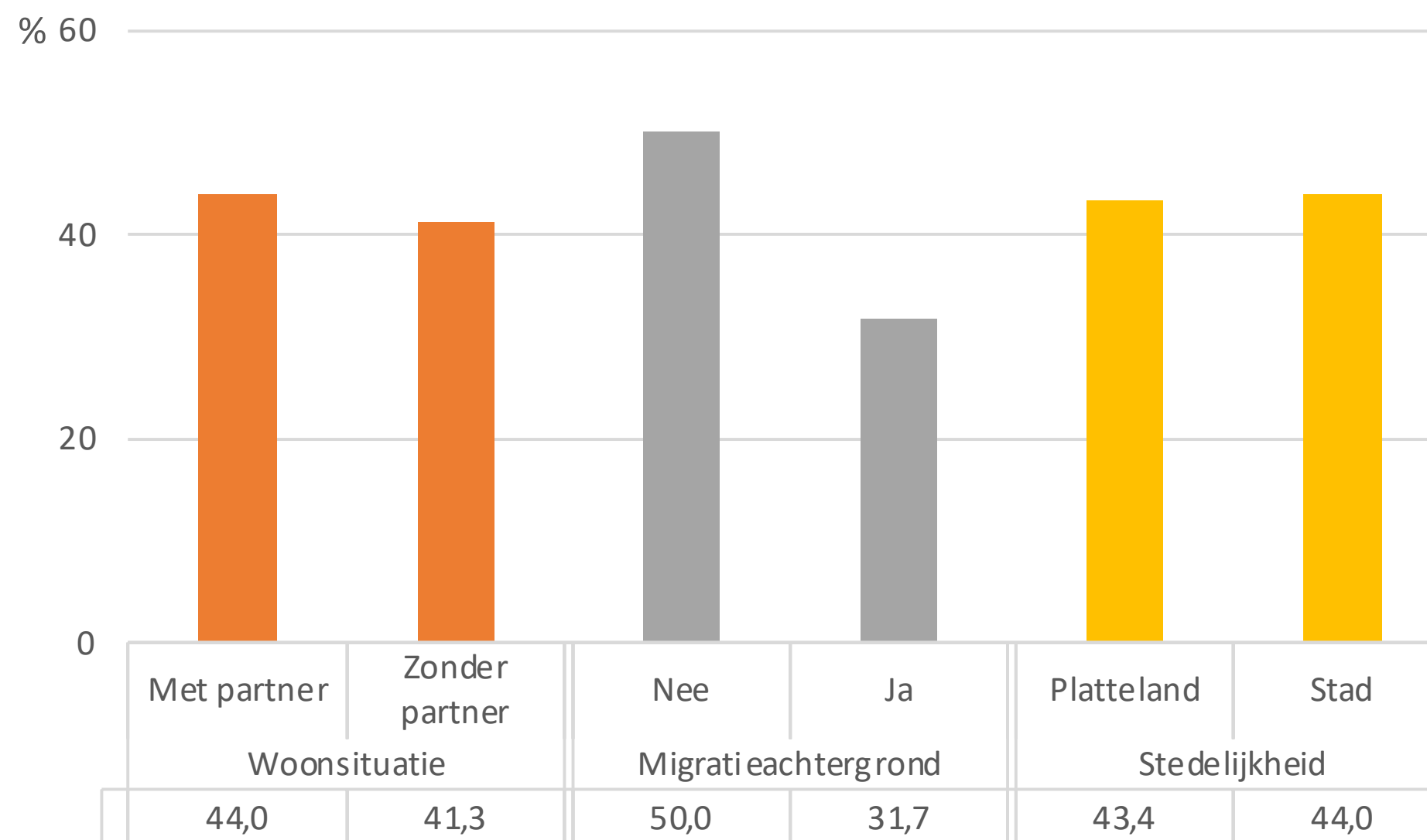
- Het alcoholgebruik is het laagst onder de vrouwen die 40 jaar of ouder zijn (34,2%).
- Bijna de helft (49,0%) van de vrouwen met een hbo of wo opleiding rapporteert vóór de zwangerschap alcohol te drinken. Onder vrouwen met een basis/vmbo of havo/vwo/mbo opleiding is dit percentage beduidend lager. Alleen het verschil tussen basis/vmbo en hbo/wo is significant. Ook als we rekening houden met verschillende kenmerken, blijven we de relatie tussen alcohol en opleiding zien. Kenmerken zijn hier leeftijd, woonsituatie, migratieachtergrond en stedelijkheid.
- Als vrouwen alcohol drinken, drinken vrouwen met een basis/vmbo opleiding vaker vier of meer glazen alcohol dan vrouwen met een havo/vwo/mbo of hbo/wo opleiding.

- Inleiding
- Samenvatting
- Rookgedrag
 - Vóór, tijdens of na de zwangerschap
 - Verschillen tussen groepen
 - Partners
 - Stoppen met roken
 - Praten over stoppen en ondersteuning
 - Terugval
- Alcoholgebruik**
 - Vóór de zwangerschap**
 - Tijdens de zwangerschap
 - Na de zwangerschap
- Drugs- en ander middelengebruik
- Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór de zwangerschap alcohol drinkt naar ...

... woonsituatie, migratieachtergrond of stedelijkheid?

Figuur 13. Alcoholgebruik vóór de zwangerschap, naar woonsituatie, migratieachtergrond en stedelijkheid (%)

Noot. Vóór: in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol gedronken.

Uitleg:

- Er is geen duidelijk verschil gevonden in het alcoholgebruik vóór de zwangerschap tussen vrouwen die met een partner samenwonen en vrouwen die niet met een partner samenwonen (44,0% vs. 41,3%).
- Vrouwen met een migratieachtergrond drinken minder vaak alcohol vóór de zwangerschap (31,7%) dan vrouwen die geen migratieachtergrond hebben (50,0%). Ook als we rekening houden met verschillende kenmerken, blijven we de relatie tussen alcohol en migratieachtergrond zien. Kenmerken zijn hier leeftijd, opleiding, woonsituatie en stedelijkheid.
- Het percentage vrouwen dat vóór de zwangerschap alcohol drinkt is vergelijkbaar voor vrouwen die in de stad of op het platteland wonen.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Verschilt het percentage vrouwen dat vóór de zwangerschap alcohol drinkt naar ...

Wat betekenen de cijfers?

Vooraf vrouwen met een hbo of wo opleiding en vrouwen zonder migratieachtergrond drinken vóór de zwangerschap

Net als in de vorige metingen van de MMZ laten de recente cijfers zien dat vooral vrouwen met een hbo of wo opleiding in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol drinken. Wel blijkt dat wanneer vrouwen met een basis/vmbo opleiding vóór de zwangerschap alcohol drinken, zij vaker vier of meer glazen alcohol drinken dan vrouwen met een havo/vwo/mbo of hbo/wo opleiding. Dit laat het belang zien om preventieactiviteiten te richten op alle vrouwen. Het alcoholgebruik in deze groepen kan daarnaast ook beïnvloed worden door landelijke campagnes gericht op bewustwording van de gevolgen van alcoholgebruik. Ten slotte blijkt dat het alcoholgebruik van vrouwen zonder migratieachtergrond vóór de zwangerschap hoger is dan onder vrouwen met een migratieachtergrond. Speciale aanpassingen van het preventieaanbod voor vrouwen met een migratieachtergrond lijken wat betreft alcohol op basis van deze resultaten niet nodig.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

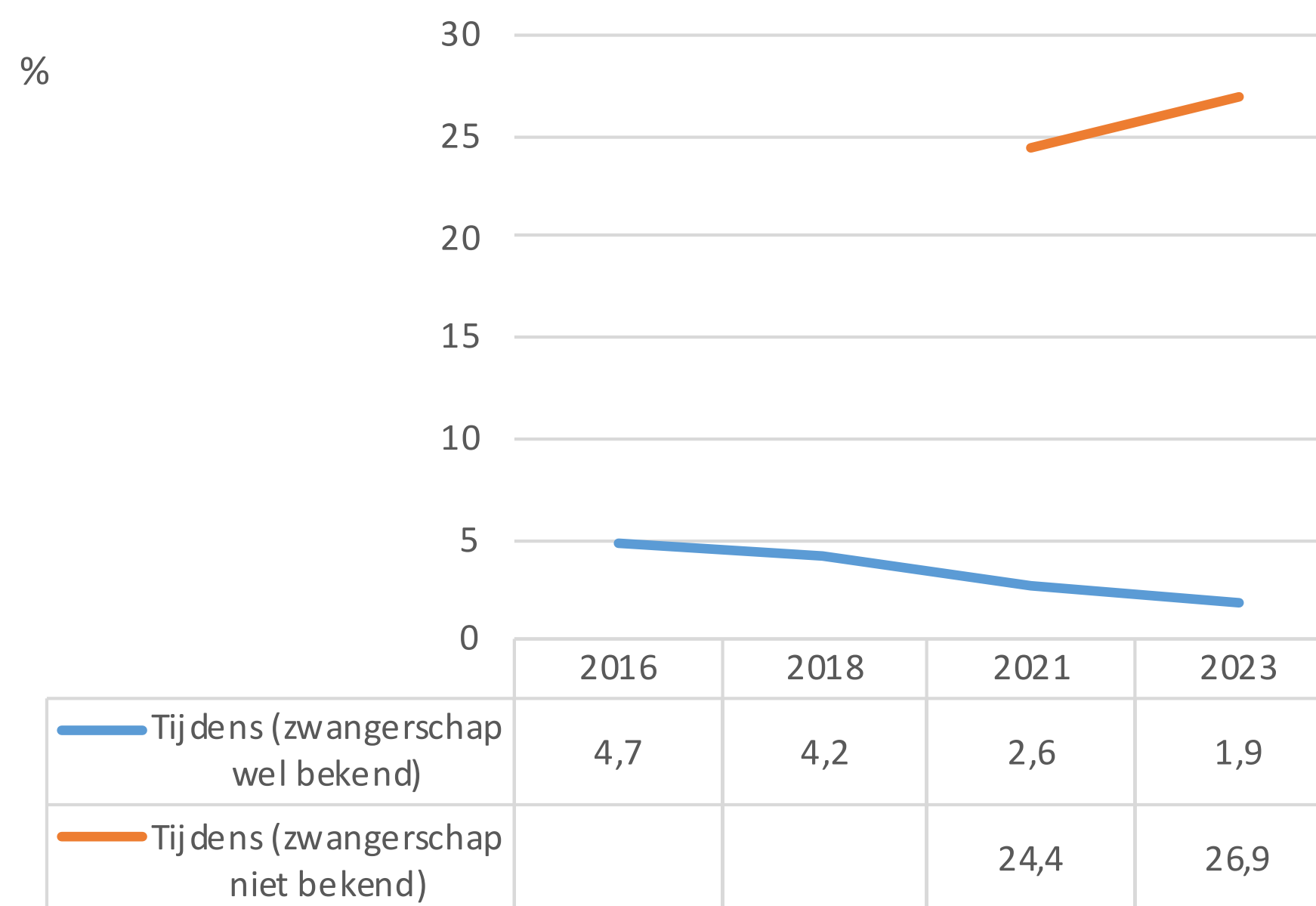
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken tijdens de zwangerschap alcohol en bespreken dit met zorgverleners?

Figuur 14. Alcoholgebruik tijdens de zwangerschap, naar onderzoeksjaar (%)

Uitleg:

- Vanaf het moment dat vrouwen weten dat ze zwanger zijn, drinkt 1,9% van hen alcohol (inclusief een paar slokjes).
- Ruim een kwart (26,9%) van alle vrouwen drinkt alcohol (inclusief een paar slokjes) in de periode dat ze zwanger zijn maar dit nog niet weten. De grootste groep vrouwen (70,6%) drinkt minder dan één keer per week alcohol als ze zwanger zijn maar dit nog

niet weten; 24,4% drinkt één à twee dagen per week alcohol en 5,1% doet dit vaker. In de meeste gevallen (72,9%) drinken vrouwen één glas of meer en 27,1% drinkt enkele slokjes.

- Ruim acht op de tien (85,0%) vrouwen verwacht dat zorgverleners tijdens de zwangerschap vragen stellen over alcohol drinken. De meerderheid (62,8%) van de vrouwen verwacht dat zorgverleners alcoholgebruik één keer bespreken, 18,8% verwacht dat zorgverleners het een paar keer bespreken en 3,4% van de vrouwen verwacht dat zorgverleners het bij (bijna) elke afspraak onder de aandacht brengt.
- Van de vrouwen die vóór de zwangerschap alcohol drinken, kan 20,5% het zich herinneren dat ze tijdens de zwangerschap met een zorgverlener over alcoholgebruik heeft gesproken.
- Ten opzichte van 2016 is het percentage vrouwen dat in 2023 alcohol drinkt terwijl ze weten dat ze zwanger zijn, gedaald. Het percentage vrouwen dat alcohol drinkt tijdens de zwangerschap, maar nog niet weten dat ze zwanger zijn, is niet significant gestegen ten opzichte van 2021.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken tijdens de zwangerschap alcohol en bespreken dit met zorgverleners?

Wat betekenen de cijfers?

Preventieactiviteiten moeten zich vooral richten op de periode dat vrouwen nog niet weten dat ze zwanger zijn

De cijfers laten zien dat het alcoholgebruik tijdens de zwangerschap vooral plaatsvindt wanneer vrouwen nog niet weten dat ze zwanger zijn. De grootste groep vrouwen (70,6%) doet dit niet vaak (minder dan één keer per week). Maar als vrouwen drinken, dan drinkt bijna driekwart (72,9%) van de vrouwen minimaal één glas. Het aantal vrouwen dat alcohol drinkt vanaf het moment dat ze weten dat ze zwanger zijn, is sinds 2016 gedaald van 4,7% naar 1,9%. Voor een belangrijk deel werd deze daling in 2021 al gevonden. Een mogelijke verklaring is dat dit komt omdat er tijdens de coronaperiode mogelijk minder gelegenheden en sociale druk was om te drinken. Dit kan ook in de huidige meting nog meespelen, omdat er – als de zwangerschap al langer geleden was – teruggevraagd is naar 2021. Het is daarnaast ook mogelijk dat er een blijvende verandering in gedrag heeft plaatsgevonden. Om deze resultaten goed te kunnen duiden is het belangrijk om in de komende jaren te kijken of deze ontwikkeling standhoudt.

De cijfers laten zien dat het alcoholgebruik tijdens de zwangerschap laag is. Vanwege de gevolgen van alcoholgebruik tijdens de zwangerschap, blijft het echter belangrijk dat hier aandacht voor is. Zo hebben zorgverleners een belangrijke rol om alcoholgebruik tijdens de zwangerschap te signaleren en vrouwen te informeren over de schadelijke gevolgen. Eén op de vijf vrouwen die vóór de zwangerschap alcohol drinken herinnert zich dat zij een zorgverlener heeft gesproken over alcoholgebruik tijdens de zwangerschap. Het kan zijn dat een deel van de vrouwen dit gesprek vergeten is, maar desondanks lijkt er wel een kans te zijn om op in te zetten. Een ruime meerderheid van de vrouwen (85,0%) verwacht namelijk wel dat dit onderwerp tijdens de zwangerschap minstens één keer besproken wordt. Dit biedt zorgverleners de ruimte om het nadrukkelijker te hebben over alcoholgebruik rondom de zwangerschap en de gevolgen ervan. In de e-learning Alcoholvrije Start leren zorgverleners hoe ze alcoholgebruik bespreekbaar kunnen maken.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken tijdens de zwangerschap alcohol en bespreken dit met zorgverleners?

Ten slotte onderstrepen de cijfers het belang om preventie-activiteiten vooral in te zetten tijdens de preconceptieperiode (wanneer vrouwen zwanger proberen te worden), omdat hiermee ook de eerste weken van de zwangerschap meegenomen worden als vrouwen nog niet weten dat ze zwanger zijn. Het is hierbij onder andere belangrijk om vrouwen (en partners) te informeren over de mogelijke gevolgen van alcoholgebruik vóór en tijdens de zwangerschap. De interactieve website [Alcoholvrijzwanger.nl](https://www.alcoholvrijzwanger.nl) is speciaal voor (toekomstige) ouders ontwikkeld die meer willen weten over alcohol rondom de zwangerschap.

Wil je weten wat de risico's zijn als vrouwen alcohol drinken tijdens de zwangerschap? Lees dan [deze factsheet](#).

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

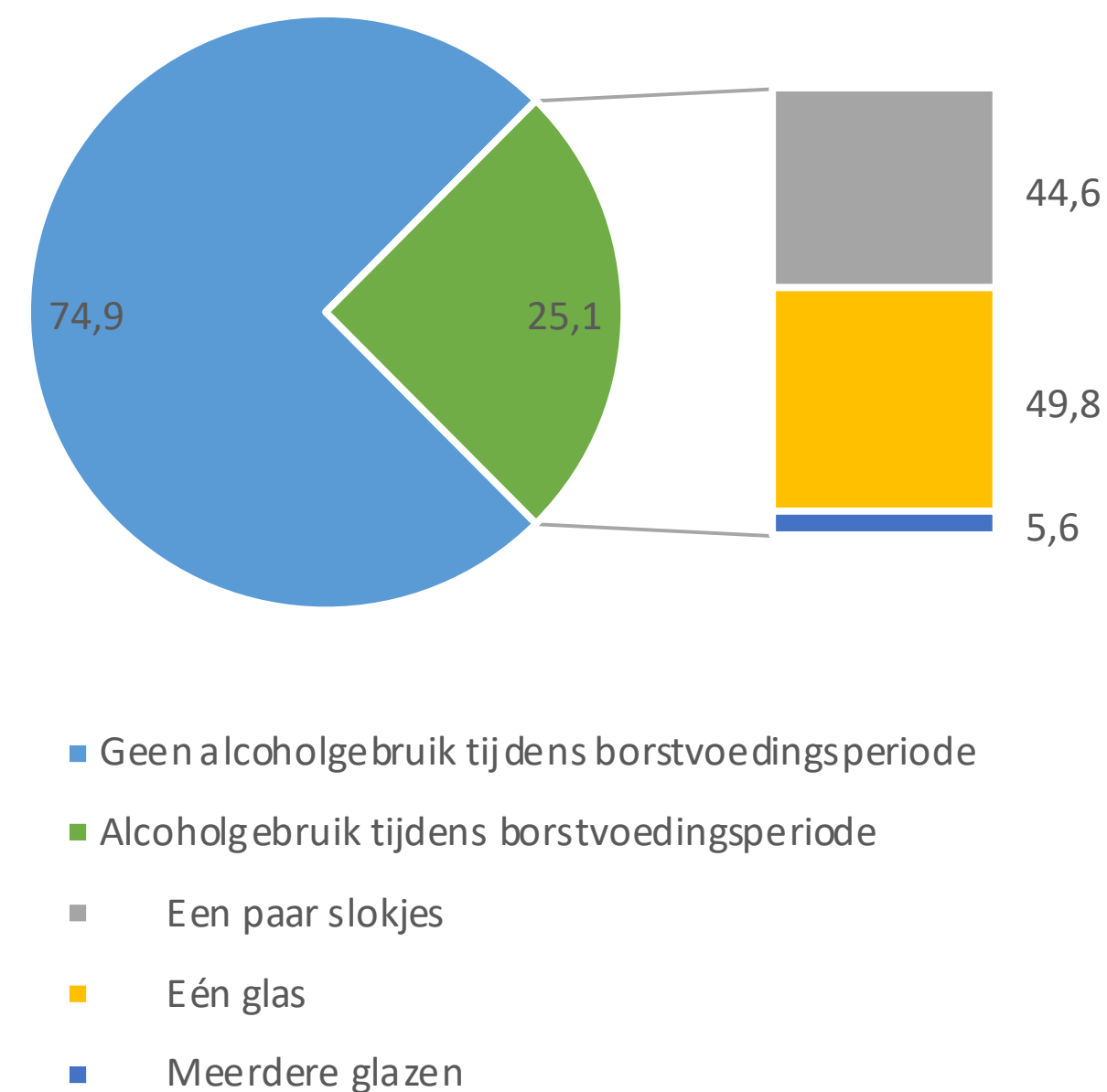
Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken na de zwangerschap alcohol en bespreken dit met zorgverleners?

Figuur 15. Onder vrouwen die borstvoeding geven: alcoholgebruik en aantal glazen per keer (%)

Uitleg:

- Van de vrouwen die borstvoeding geven, rapporteert 25,1% dat ze gedurende die periode alcohol heeft gedronken. Dit is een toename vergeleken met 2021, toen dit 18,8% was.
- Van de vrouwen die in de borstvoedingsperiode alcohol heeft gedronken, blijkt de grootste groep één glas per keer (49,8%) of een paar slokjes (44,6%) te drinken.
- Een groot deel van de vrouwen probeert rekening te houden met hun borstvoeding als ze alcohol hebben gedronken. Onder de vrouwen die maximaal één glas drinken per keer, zit bij ruim de helft (54,1%) drie uur of meer tussen het drinken van alcohol en het geven van borstvoeding. Bijna één op de tien (9,9%) vrouwen gooit de melk weg.
- Van de vrouwen die borstvoeding geven en ooit alcohol hebben gedronken, rapporteert 35,4% dat ze met een zorgverlener heeft gesproken over alcohol drinken tijdens de borstvoedingsperiode.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen drinken na de zwangerschap alcohol en bespreken dit met zorgverleners?

Wat betekenen de cijfers?

Een kwart van de vrouwen drinkt wel eens alcohol in de periode dat ze borstvoeding geven

Van de vrouwen die drinken in de periode dat ze borstvoeding geven, drinkt verreweg de grootste groep (94,4%) meestal één glas of minder per keer. Bovendien houdt bijna twee derde (64,0%) zich aan de richtlijn om na het drinken van één glas alcohol drie uur te wachten met het geven van borstvoeding of de melk weg te gooien. Dit lijkt dus in veel gevallen goed te gaan. Opvallend is wel dat het aantal vrouwen dat drinkt tijdens de borstvoedingsperiode sinds 2021 is toegenomen. Ook lijkt het dat ze vaker meerdere glazen drinken (van 2,9% in 2021 naar 5,6% in 2023, verschil is niet significant). Mogelijk werd er in 2021 tijdelijk minder gedronken in de borstvoedingsperiode vanwege de coronapandemie en de daarbij horende maatregelen. De hogere cijfers in 2023 benadrukken wel dat het belangrijk dat zorgverleners het gesprek aangaan over het gebruik van alcohol in de borstvoedingsperiode.

De cijfers laten zien dat een derde (35,4%) van de vrouwen zich kan herinneren dat ze hier met een zorgverlener over gesproken hebben. Het is mogelijk dat vrouwen dit gesprek deels vergeten, omdat er veel op vrouwen afkomt in de eerste periode na de bevalling. Om die reden is het wenselijk dat zorgverleners een paar keer het gesprek voeren én dat vrouwen op andere manieren geïnformeerd worden over alcoholgebruik tijdens de borstvoedingsperiode (bijv. via voorlichtingsmaterialen of de media).

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen gebruiken vóór of tijdens de zwangerschap drugs of andere middelen?

Tabel 1. Gebruik van drugs vóór of tijdens de zwangerschap naar onderzoeksjaar (%)

	2016	2018	2021	2023
Wiet of hasj vóór de zwangerschap	2,0	1,2	3,3	2,7
Wiet of hasj tijdens de zwangerschap	0,2	0,5	0,9	0,5
Andere drugs of middelen tijdens de zwangerschap	0,0	0,2	0,2	0,3

Noot. Vóór: gebruik van wiet of hasj in de vier weken vóór de zwangerschap. Tijdens: gebruik van wiet of hasj, drugs of andere middelen toen vrouwen wisten dat ze zwanger waren. De samenstelling van drugs en andere middelen is niet elk onderzoeksjaar hetzelfde, in 2023 was dit: lachgas, XTC, 4-FA, cocaïne of amfetamine.

Uitleg:

- Van alle vrouwen gebruikt 2,7% in de vier weken vóór de zwangerschap wiet of hasj. Tijdens de zwangerschap gebruikt 0,5% van alle vrouwen wiet of hasj.
- Het percentage vrouwen dat tijdens de zwangerschap andere drugs (lachgas, XTC, 4-FA, cocaïne of amfetamine) gebruikt is zeer laag (0,3%).
- Het gebruik van drugs en andere middelen vóór en tijdens de zwangerschap is sinds 2016 niet toegenomen. Omdat de aantallen klein zijn, kunnen de schommelingen in de cijfers toevallig zijn.

Wat betekenen de cijfers?

Het gebruik van drugs en andere middelen vóór of tijdens de zwangerschap blijft laag

Net als in de eerdere metingen van de MMZ blijkt ook uit de nieuwe cijfers dat weinig vrouwen wiet, hasj of andere drugs en middelen (bijv. lachgas, XTC) vóór of tijdens de zwangerschap gebruiken. De gerapporteerde cijfers kunnen een onderschatting zijn, omdat niet alle vrouwen het zullen rapporteren en bepaalde risicogroepen (bijvoorbeeld vrouwen die verslaafd zijn) mogelijk niet of minder vaak hebben meegedaan met het onderzoek. Ondanks deze mogelijke beperking, laten de cijfers zien dat het om een zeer beperkte groep gaat waar algemene preventieactiviteiten waarschijnlijk een beperkt effect op hebben. Meer gerichte toepassingen voor de risicogroepen lijken daarom wenselijk te zijn.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoeveel vrouwen gebruiken vóór of tijdens de zwangerschap alcohol, tabak, wiet of hasj?

Van alle vrouwen in Nederland gebruikt 48,5% in de vier weken vóór de zwangerschap alcohol, tabak, wiet of hasj. Tijdens de zwangerschap daalt dit percentage naar 31,0%. Deze percentages laten zien dat een grote groep vrouwen zich nog niet onthoudt van middelen vóór en tijdens de zwangerschap. Belangrijke kanttekening is wel dat deze percentages breed gedefinieerd zijn: het varieert van weleens een slokje alcohol drinken tot cannabis gebruiken of regelmatig roken.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoe is de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap in 2023 uitgevoerd?

In 2023 heeft de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap (MMZ) voor de vierde keer in Nederland plaatsgevonden. Tegelijkertijd met de MMZ is nu voor de eerste keer de Monitor Mentale Gezondheid en Zwangerschap (MMGZ) uitgevoerd. Hieronder wordt in het kort beschreven hoe de MMZ en MMGZ, ofwel de Monitor Zwangerschap (MZ), in 2023 zijn uitgevoerd.

Werving van de consultatiebureaus

- In juni 2023 zijn 80 gemeenten benaderd voor deelname aan de MZ 2023. Hiervoor werd een uitnodiging per mail naar de jeugdgezondheidszorg (JGZ)-organisatie uit de regio verstuurd. In september 2023 zijn deze JGZ-organisaties ook telefonisch benaderd. Van de 80 benaderde gemeenten wilden 62 gemeenten deelnemen (responspercentage: 77,5%). De belangrijkste redenen voor non-respons waren de hoge werkdruk op de consultatiebureaus en het plaatsvinden van een ander onderzoek. Op basis van de grootte van de gemeente werd het aantal deelnemende consultatiebureaus bepaald (1 tot 3). Dit resulteerde in deelname van 96 consultatiebureaus.

Dataverzameling

- De dataverzameling voor de MMZ vond plaats van eind oktober t/m half februari 2024 onder vrouwen die met hun kind een consultatiebureau bezochten.
- Om te voorkomen dat de periode waarover vrouwen de vragenlijst invulden te lang geleden was, was de maximale leeftijd van de kinderen 24 maanden. Vrouwen konden dus alleen met het onderzoek meedoen als hun jongste kind jonger was dan twee jaar.
- Vrouwen werden door getrainde onderzoeksassistenten van het Trimbos-instituut in de wachtkamer van het consultatiebureau gevraagd om mee te doen met een onderzoek naar de mentale gezondheid en het middelengebruik van vrouwen met jonge kinderen. Vrouwen die wilden deelnemen werden gevraagd om een korte vragenlijst in te vullen (± 5 minuten). Om de kans op sociaal wenselijke antwoorden te verkleinen, benadrukten de onderzoeksassistenten dat de antwoorden anoniem verzameld en geanalyseerd zouden worden. Ook vulden vrouwen de vragenlijst zelfstandig in. Wel konden vrouwen vragen aan de onderzoeksassistenten stellen indien zij een vraag uit de vragenlijst niet goed begrepen.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoe is de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap in 2023 uitgevoerd?

- Vrouwen werden willekeurig toegewezen aan één van de twee vragenlijsten van de MZ. Zij vulden dus óf de MMZ-vragenlijst óf de MMGZ-vragenlijst in. Als een vrouw al één van beide vragenlijsten had ingevuld, kon ze nog een tweede keer deelnemen door de andere vragenlijst in te vullen.
- In totaal heeft 87,4% van de vrouwen die op het consultatiebureau werden benaderd meegedaan met het onderzoek. De vrouwen die niet mee wilden doen met het onderzoek gaven meestal als reden dat ze geen tijd hadden (40,5%), geen interesse hadden (29,4%) of dat ze te druk waren met hun kind (23,5%). De onderzoeksassistenten vroegen aan de vrouwen die geen tijd hadden of te druk waren met hun kind of zij de vragenlijst op een later moment online of op papier wilden invullen.
- Vrouwen vulden de vragenlijst in op een tablet (85,8%), online (8,4%) of op papier (5,8%).

Beschrijving van de steekproef:

- In totaal hebben 1844 vrouwen meegedaan met de MMZ.
- De steekproef was in grote mate representatief voor vrouwen met jonge kinderen (jonger dan 2 jaar) in de algemene bevolking in 2022 (gegevens afkomstig van CBS Statline). Er was een aantal kleine afwijkingen:

- de steekproef bevatte iets meer vrouwen met een middelbaar opleidingsniveau (35,1%) ten opzichte van de algemene bevolking (31,0%) en iets minder vrouwen met een hoog opleidingsniveau (57,1% vs. 60,6%).
- het percentage vrouwen zonder migratieachtergrond was hoger in de steekproef (76,6%) dan in vergelijking met de algemene bevolking (66,3%).
- de steekproef bevatte minder vrouwen die in een stad wonen (45,3%) ten opzichte van de algemene bevolking (57,7%).
- Om ervoor te zorgen dat de steekproef van dit onderzoek landelijk representatief was voor de kenmerken leeftijd, opleidingsniveau, stedelijkheid en migratieachtergrond is de steekproef gewogen. Na weging was de verdeling van deze kenmerken in de steekproef gelijk aan die in de algemene bevolking. Alle analyses zijn op deze gewogen dataset uitgevoerd (zie [Tabel 2](#) voor de kenmerken van de steekproef).
- De gemiddelde leeftijd van het jongste kind van de vrouwen was 7 maanden oud.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoe is de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap in 2023 uitgevoerd?

Tabel 2. Steekproefkenmerken in ongewogen aantallen en gewogen percentages (N = 1844)

	N ^a	%
Leeftijd		
16-24	126	7,8
25-29	452	27,4
30-34	776	41,2
35-39	396	19,8
40+	86	3,8
Opleiding		
Basis/vmbo	142	8,4
Havo/vwo/mbo	645	31,2
Hbo/universiteit	1049	60,4
Woonsituatie		
Met partner	1711	92,3
Zonder partner	131	7,7
Migratieachtergrond		
Geen migratieachtergrond	1408	66,3
Migratieachtergrond	431	33,7
Stedelijkheid^b		
Platteland	1009	42,4
Stad	835	57,6
Zwangerschap		
Bewust zwanger	1611	87,4
Onbewust zwanger	217	12,6

	N ^a	%
Borstvoeding gegeven		
Ja	1424	79,7
Nee	420	20,3
Leeftijd jongste kind		
0-3 maanden	790	43,2
4-6 maanden	307	17,0
7-12 maanden	368	20,2
13-24 maanden	379	19,7
Mentaal welbevinden		
Gezond	1194	63,3
Ongezond	645	36,7

a Door missende waarden is het mogelijk dat de aantallen niet precies optellen tot het totaal.

b Platteland: urbanisatiegraad van de woonplaats is (zeer) laag of matig; Stad: urbanisatiegraad van de woonplaats is (zeer) hoog.

Analyses

Bij het analyseren van de data is rekening gehouden met de weging van het databestand en de afname op de consultatiebureaus. De afname op de consultatiebureaus leidt tot clustering van de data omdat vrouwen van hetzelfde consultatiebureau kenmerken met elkaar delen. Het statistisch pakket dat voor de analyses gebruikt werd, Stata (versie 16), houdt rekening met deze clustering. Alle gerapporteerde verschillen in deze factsheet zijn statistisch getoetst met (logistische) regressieanalyses.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Hoe is de Monitor Middelengebruik en Zwangerschap in 2023 uitgevoerd?

Methodologische kanttekeningen MMZ

Bij het lezen van de resultaten in deze factsheet moet rekening gehouden worden met een aantal methodologische kanttekeningen van de MMZ. Zo moesten vrouwen soms antwoord geven op vragen die over periodes gingen die maximaal 3 jaar geleden waren. Hierdoor kunnen herinneringsfouten gemaakt zijn. Ook hebben vrouwen vragen beantwoord over hun eigen middelengebruik. Het kan zijn dat vrouwen sociaal wenselijk hebben geantwoord en daarom niet helemaal eerlijk waren. Dit werd zoveel mogelijk beperkt door vrouwen voorafgaand aan het invullen van de vragenlijst te informeren over de anonimiteit van het onderzoek. Ook wisten vrouwen dat hun antwoorden geen effect zouden hebben op de zorg die ze van het consultatiebureau krijgen.

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

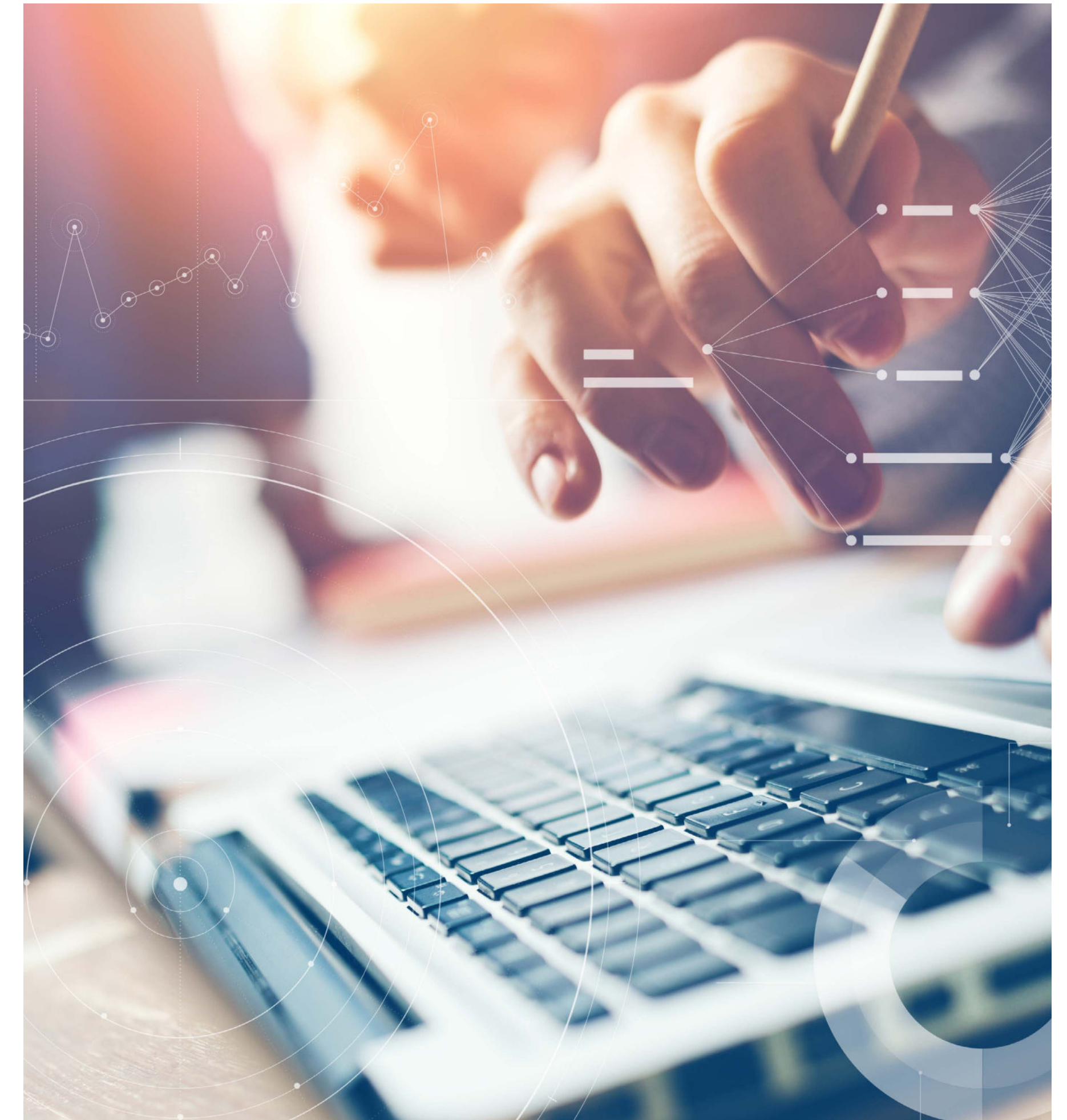
Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Referenties

1. Tuithof, M., Siau, R., van Dorsselaer, S., & Monshouwer K. (2017). Factsheet Monitor Zwangerschap en Middelengebruik: Het middelengebruik van moeders en hun partner voor, tijdens en na de zwangerschap. Trimbos-instituut. <https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/af1546-factsheet-monitor-zwangerschap-en-middelengebruik/>
2. Scheffers-van Schayck, T., den Hollander, W., van Belzen, E., Monshouwer, K., & Tuithof, M. (2019). Monitor Middelengebruik en Zwangerschap 2018: Middelengebruik van vrouwen en hun partners vóór, tijdens en na de zwangerschap. Trimbos-instituut. <https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/af1685-monitor-middelengebruik-en-zwangerschap-2018/>
3. Scheffers-van Schayck, T., Thissen, V., Erami, F., & Tuithof, M. (2022). Monitor Middelengebruik en Zwangerschap 2021: Middelengebruik van vrouwen en hun partners vóór, tijdens en na de zwangerschap. Trimbos-instituut. <https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/af1990-monitor-middelengebruik-en-zwangerschap-2021/>
4. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2018). Nationaal Preventieakkoord: Naar een gezonder Nederland. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2018/11/23/nationaal-preventieakkoord>
5. Centraal Bureau voor de Statistiek (2 juli 2024). *Kinderen krijgen*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/levensloop/kinderen-krijgen>
6. Trimbos-instituut (2 juli 2024). *Cijfers roken*. <https://www.trimbos.nl/kennis/cijfers/roken/>
7. Scheffers-van Schayck, T., Tuithof, M., Otten, R., Engels, R., & Kleinjan, M. (2019). Smoking behavior of women before, during, and after pregnancy: Indicators of smoking, quitting, and relapse. *European Addiction Research*, 25, 132–44. <https://doi.org/10.1159/000498988>.
8. Chamberlain, C., O'Mara-Eves, A., Porter, J., Coleman, T., Perlen, S. M., Thomas, J., & McKenzie, J. E. (2017). Psychosocial interventions for supporting women to stop smoking in pregnancy. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD001055.pub5>
9. Stead, L. F., Koilpillai, P., Fanshawe, T. R., & Lancaster, T. (2016). Combined pharmacotherapy and behavioural interventions for smoking cessation. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD008286.pub3>
10. Gezondheidsraad (2005). Dossier Risico's van alcoholgebruik bij conceptie, zwangerschap en borstvoeding. Gezondheidsraad. <https://www.gezondheidsraad.nl/documenten/adviezen/2005/01/27/risico%20%99s-van-alcoholgebruik-bij-conceptie-zwangerschap-en-borstvoeding>
11. Alcoholvrije Start (2024). Kinderwens? Start 'm alcoholvrij! Trimbos-instituut. https://www.trimbos.nl/aanbod/webwinkel/tri-65-012_factsheet-alcoholvrije-start/

Inleiding

Samenvatting

Rookgedrag

Vóór, tijdens of na de zwangerschap

Verschillen tussen groepen

Partners

Stoppen met roken

Praten over stoppen en ondersteuning

Terugval

Alcoholgebruik

Vóór de zwangerschap

Tijdens de zwangerschap

Na de zwangerschap

Drugs- en ander middelengebruik

Achtergrond onderzoek

Colofon

Trimbos-instituut
Postbus 725
3500 AS Utrecht
T: 030 – 297 11 00

Auteurs

Dr. Tessa Scheffers-van Schayck
Vera Ramaker, MSc
Merel van Engen, BSc
Kimberly Morren, MSc
Dr. Marlous Tuithof

Met dank aan alle deelnemers, consultatiebureaus en experts voor hun bijdrage aan het onderzoek.

Vormgeving

The Creative Hub, Canon

Beeld

Gettyimages.nl

Personen afgebeeld in deze uitgave zijn modellen en hebben geen relatie tot het onderwerp van deze uitgave of ieder onderwerp binnen het onderzoeksdomein van het Trimbos-instituut.

De uitgave is te downloaden via www.trimbos.nl/webwinkel. Artikelnummer AF2186

© 2024, Trimbos-instituut, Utrecht.

Tekst uit deze publicatie mag worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding.

Deze uitgave mag worden verveelvoudigd voor eigen of intern gebruik.

